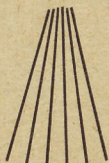

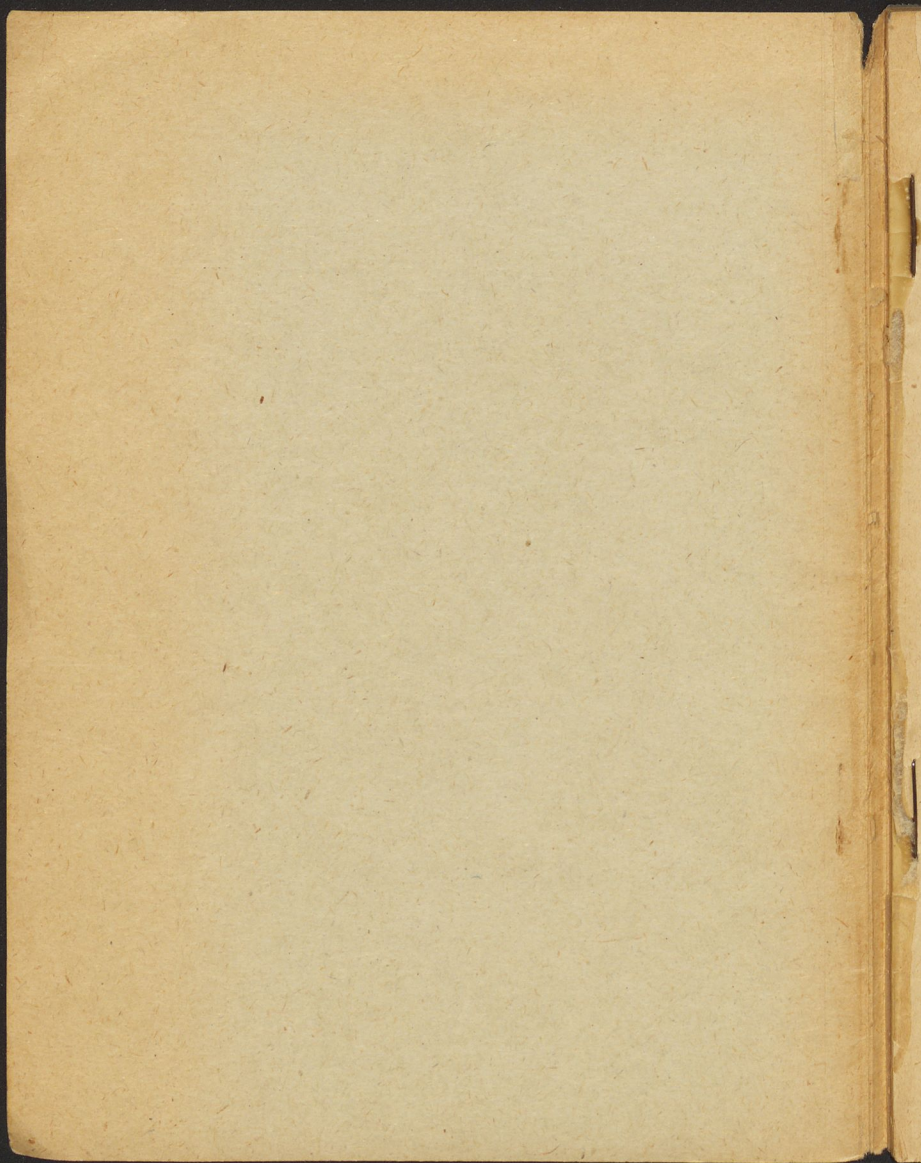
D 33800

SLOVENCI IN KATOLIŠKA CERKEV

GORICA 1948

Slovenci

in katoliška Cerkev

ob tisočindvestoletnici
pokristjanjenja Slovencev

napisal

FRAN ERJAVEC

V GORICI 1948

Izdala Goriška Mohorjeva družba
Natisnila tiskarna Budin v Gorici

1. V starem in zgodnjem srednjem veku

Današnje slovensko ozemlje ima že stara krščanska izročila, kajti tu je delovalo že proti koncu starega veka pet cvetočih katoliških škofij: Tergeste (današnji Trst), Emona (današnja Ljubljana), Celeia (današnje Celje), Petovio (današnji Ptuj) in Virunum (blizu današnje Gospe Svete na Koroškem). V Petoviju je med drugimi škofoval sv. Viktorin, v Celeji pa sv. Maksimilijan. V času preseljevanja narodov so bile te škofije sicer uničene, toda ptujška škofija se je nadaljevala potem v Pedeni, celiska pa v Novem gradu (obe v Istri). Ko so sredi VI. stol. za stalno zasedli to ozemlje Slovenci, prišedši iz današnje južne Rusije, so prišli kmalu tudi ti v stik s krščanstvom. Ugotovljeno je, da se je napotil že okoli l. 630 kot prvi misijonarit med tedaj poganske Slovence sv. Amand, škof iz Utrehta v današnji Nizozemski. Ker ni znal jezika in ker so živeli Slovenci tedaj v mogočni lastni (Samovi) državi, je bil njegov poskus brezuspešen in moral se je vrniti.

Ugodni politični pogoji so pa nastopili dobrih sto let pozneje. Tedaj je živel ves severnozapadni del Slovencev organiziran v cvetoči lastni in demokratično organizirani državi Karantaniji, po kateri je dobila svoje ime današnja Koroška. Ta je bila pa žal prešibka, da bi se mogla trajno in uspešno sama upirati navalom divjih Obrov od vzhoda, ki so težili proti Italiji. Zato je zaprosil slovenski vojvoda Borut l. 743 za pomoč Bavarce in je z njih pomočjo res popolnoma potolkel Obre. To je bil pa tudi eden najusodnejših dogodkov slovenske zgodovine. Slovenci so morali namreč tedaj priznati bavarsko nadoblast ter so tako za dolgih 12 stoletij izgubili svojo politično neodvisnost.

Toda Karantanci so ohranili še veliko samostojnost in razen tega so kot protivrednost za to izgubo dobili zapadno krščansko kulturo, ki je rešila njih narodni obstoj.

2. Pokristjanjenje karantanskih Slovencev

Vojvoda Borut je moral dati Bavarcem v poroštvo za priznanje njih nadoblasti s seboj talce, med njimi tudi sina Gorazda in nečaka Hotimira. Ob tej priliki jih je tudi naprosil, naj ju pouče v krščanski veri. To se je res zgodilo v benediktinskem samostanu Herrenchiemsee na Bavarskem, kjer sta bila oba krščena, najbrže že l. 744. Ta letnica je ena najvažnejših v slovenski zgodovini sploh, kajti s tem smo se tudi Slovenci kot drugi izmed slovanskih narodov uvrstili v veliko rodbino zapadnih krščanskih narodov in ta mali narodič je poslej v svojih težkih borbah za goli obstanek stoletja črpal svojo glavno življenjsko silo ravno iz svoje globoke katoliške zavesti.

Po Borutovi smrti (l. 748) sta se oba navedena kneževiča vrnila v Karantanijo in na vojvodski prestol je bil po starih demokratičnih obredih, ki so edinstven primer resnične ljudske demokracije v evropski pravni zgodovini, posajen Gorazd (748 - 751). Ta je pripeljal s seboj tudi redovnika Majorana, ki je bil potem najzvestejši njegov svetovalec in je poučeval v krščanstvu tudi njegove rojake. Gorazda je že čez dve leti nasledil njegov bratranec Hotimir (751 - 768), ki je skušal še bolj pospešiti pokristjanjenje svojih bratov.

Žarišče vsega verskega delovanja v tedanji južni Nemčiji je bil Salzburg, ki si je znal pridobiti že od vsega početka kot svoje misijonsko področje tudi Karantanijo. Hotimir se je obrnil tedaj na salzburškega škofa, naj mu pošlje novih misijonarjev, ki so se vzgajali v salzburškem samostanu sv. Petra. Ti so res prišli l. 760 s pomožnim škofom (korepiskopom) Modestom, po rodu Ircem, na čelu in začeli takoj snovati misijonske postaje ob starih rimskih cestah ter posvečevati prve cerkve. Za svojo stolico si je Modest izbral Gospo Sveto, tik vojvodove prestolice

Ustoličenje koroških vojvod na Gosposvetskem polju

v Krnskem gradu in staroveškega škofijskega sedeža Virunum, kjer je postavil že l. 760 tudi prvo cerkev. Tako moramo ravno Modesta nazivati prvega apostola Slovencev.

To misijonsko prizadevanje v široko zasnovanem obsegu in z nemško - političnim prizvokom je bilo pa morda še nekoliko prerano, kajti po Modestovi smrti l. 765 se je poganska protinemška stranka uprla, in sicer v prvi vrsti iz političnih razlogov, kajti že tedanji Slovenci so ljubosumno varovali svojo samostojnost. Hotimiru se je sicer posrečilo streti dva upora, toda po njegovi smrti l. 769 so uporniki popolnoma zmagali in vsi tuji misijonarji so morali bežati iz dežele. S tem je bila pa uničena tudi vsa Modestova cerkvena organizacija.

Toda že l. 772 je bavarski vojvoda Tasilo strl poganske upornike in Hotimirov naslednik Valtunk je vnovič zaprosil Salzburg za misijonarje.* Na tamošnjem prestolu je sedel tedaj moder Hotimirov svetovalec škof Virgil (767-784), tudi Irec po rodu, ki ga časte kot svetnika in ki je gledal v misijonarstvu predvsem versko in ne politično osvajanje ter je dal novim misijonarjem tudi napotke v tem smislu. In ravno te blage irske metode pokristjanjevanja so Slovence hitro in za trajno pridobile za novo vero. Krščanstvo je postalo celo temelj tedanjega slovenskega državnega življenja, o čemer nam zgovorno priča obred ustoličenja slovenskih vojvod na Gosposvetskem polju.

Nekako v istem času so bili ob tedanjem robu slovenskega narodnostnega ozemlja osnovani trije znameniti samostani, namreč Innichen (l. 769), Kremsmünster (l. 777) in Štivan ob Timavi, ki so imeli nalogo skrbeti predvsem za pokristjanjenje Slovencev. Te okoliščine so povzročile, da je bila ta druga intenzivna misijonska akcija mnogo uspešnejša nego prva, zlasti ko je bilo po zmagah Karla Velikega nad Obri za stalno izločeno tudi obrsko vznemirjanje od vzhoda. Že l. 796 se je vršilo v vojaškem taboru Karlovega sina Pipina veliko posvetovanje, kako čim uspešneje izvesti popolno pokristjanjenje Slovencev. Posvetovanja sta se udeležila tudi salzburški škof Arno in oglejski patriarh Pavlin II. Ob tej priliki je bilo dogovorjeno, da bodi reka Drava meja med salzburškim in oglejskim misijonskim področjem. To mejo je spričo pozneje nastalih sporov ponovno in dokončno potrdil tudi Karel Veliki l. 811.

Zlasti Salzburg (od l. 798 dalje nadškofija) je šel takoj z vso vnemo na delo. Škof Arno je izprva celo sam pridno misijonaril med karantanskimi Slovenci. Kmalu pa je postavil za nadaljevalca svojega dela drugega korepiskopa Teodorika, kateremu sta pozneje sledila še korepiskopa Oton in Osvald. Ti so raztegnili svoje misijonsko delovanje daleč proti vzhodu, prav v Panonijo, kjer se je tedaj pod knezom Pribino snovala že druga slovenska država in so se vnovič organizirale župnije. Osvald je cerkveno organizacijo že tako utrdil, da se je poskušal

* Te boje popisuje tudi znana Prešernova pesnitev »Krst pri Savici«.

celo osamosvojiti od Salzburga. Zato ga je salzburški škof odstavil, ne da bi mu imenoval naslednika. Pač pa je sam večkrat obiskal Karantanijo in celo daljno Panonijo.

Razen cerkvene jurisdikcije je dobila salzburška nadškofija v tej dobi od raznih cesarjev in drugih svetnih velikašev tudi zelo obsežna posestva po vsem severnem in vzhodnem delu slovenskega ozemlja. Obsežna posestva so dobile tudi razne druge južnonemške škofije, kakor Passau, Bamberg, Freisingen, Regensburg in Brixen ter med samostani zlasti Kremsmünster, Alteich in Mattsee. Vsi so (obenem s svetnimi velikaši) močno kolonizirali slovensko zemljo z nemškim življem (n. pr. blejsko in škofjeloško okolico, Poljansko dolino itd.). To je privedlo potèm v teku par stoletij tudi do ponemčenja vse severne polovice slovenskega ozemlja, kjer so bili naseljeni Slovenci zelo na redko, dočim se je v južni polovici nemški živelj sčasom utopil med slovenskim.

3. Panonski Slovenci ter sv. Ciril in Metod

Politično težišče Slovencev se je v IX. stoletju preneslo iz Karantanije proti vzhodu, kjer je slovenski knez Pribina zasnovoval, njegov sin Kocelj pa razvil novo močno slovensko državo Panonijo. Tudi ta je stala izprva pod salzburško cerkveno jurisdikcijo in že Pribina je vneto pospeševal salzburško misijonsko delo. Nadškof je poslal (l. 856-859) Pribini celo roko-delcev, da so poleg raznih drugih cerkva postavili tudi stolnico v Blatogradu, knezovi prestolici.

Toda salzburški misijonarji v tej dobi niso bili le razširjevalci evangelija, temveč tudi ponemčevanja in utrjevalci nemškega političnega vpliva. Ko se je knez Kocelj ravno otresal zadnjih ostankov politične odvisnosti od Nemcev, sta potovala konec l. 867 z Moravske skozi njegovo državo v Rim sveta brata Ciril in Metod, ki sta nosila s seboj tudi slovanske cerkvene knjige. Kocelj ju je zadržal na svojem dvoru in na njegovo prošnjo sta pripravila 50 slovenskih mladeničev za mašniško posvečenje. Nato sta potovala z njimi dalje v Rim, kjer je Ciril umrl (po-

kopan je v cerkvi sv. Klementa). Metod se je pa vrnil z mladimi prvimi slovenskimi duhovniki h Kocljju in vsi so začeli v domačem slovenskem jeziku nad vse uspešno misijonariti.

Ker je Metod s slovenskimi cerkvenimi knjigami, katere je papež Hadrijan II. l. 868 izrecno potrdil, popolnoma izrinil vpliv nemških misijonarjev in so morali ti na Kocljevo zahtevo celo zapustiti deželo, je vzbudil seveda vso nemško mržnjo. Da bi se Kocelj iznebil vsakega nemškega vpliva tudi na cerkvenem polju, je poslal l. 869 Metoda vnovič v Rim, kjer ga je papež postavil in posvetil za prvega panonskomoravskega nadškofa, popolnoma neodvisnega od Salzburga, ter potrdil tudi slovensko bogoslužje. S tem je hotel papež nekoliko krotiti naraščajočo nemško prešernost, zlasti pa ustvariti nekak branik proti bizantinskemu vplivu od jugovzhoda. Toda nemški škofje tega niso hoteli upoštevati. Zvabili so l. 870 Metoda na cerkveno zborovanje ter ga kratko in malo vrgli v ječo. Šele čez dolga tri leta so ga na odlčno papeževo zahtevo zopet izpustili. Toda že l. 874 so Franki vnovič zagospodarili v Panoniji. Metod se je moral umakniti na Moravsko, a Panonija je prišla vnovič pod salzburško cerkveno oblast.

Toda Salzburg se ni dolgo veselil svoje zmage. Že konec IX. stoletja so namreč pridrli od vzhoda divji Madžari in neusmiljeno pustošili vse vzhodne frankovske province, zlasti slovensko ozemlje. Uničili so tako temeljito vse stoletno salzburško in Metodovo misijonsko delo, da že okoli l. 900 ni bilo v Panoniji niti ene cerkve več. Praktično je zato obdržal Salzburg svojo oblast samo v Karantaniji, kjer so ravno zaradi velikega razdejanja na vzhodu nadškofje že l. 873 vnovič uvideli potrebo postaviti za Karantanijo posebne korepiskope, ki so se ohranili nato do l. 950. Le žal, da so politične okoliščine preprečile, da ni bila že v IX. stol. ustanovljena za Karantanijo posebna stalna škofija, kar je pomenjalo za tamošnje slovenstvo nedogledno narodno škodo.

4. Misijonsko delo oglejskih patriarhov

Veliko manj vemo o misijonskem delovanju oglejske cerkve. Zato imamo več vzrokov. Najprej so onemogočale to delo vojske med Slovenci in Longobardi, potem pa verski razkol v Ogleju samem. Razen tega tudi ne smemo pozabiti, da so bili Nemci pri svojem misijonskem delu mnogo bolj nasilni ter so le preradi proslavljali svoje delo po kronikah. Nemški način misijonarjenja je delal tudi mnogo več vika in krika, nego mirno delo Ogleja, katerega pa zato ne smemo podcenjevati.

Prvo in v primeru s Salzburgom tudi mnogo starejše žarišče krščanstva je bil Oglej sam. Zapadni Slovenci, ki so podpirali Franke proti Obrom, so gotovo že prej prejeli krščanstvo iz Ogleja. Drugo žarišče krščanstva je bil benediktinski samostan v Štivanu pri Devinu, katerega početki segajo v VI. stoletje in je zato gotovo najstarejša tovrstna ustanova na slovenski zemlji. Staroslovenska imena v štivanskem evangeliju so bolj gotovo imena tamkajšnjih novih krščencev in ne samo navadnih romarjev. Tudi Čedad je bil pomembno kulturno in misijonsko žarišče za Slovence na Tolminskem in Gorenjskem, a za beneške Slovence, Kanalsko in Ziljsko dolino pa nekoliko pozneje samostan v Možnici (Moggio).

Častni priimek »apostola Slovencev« nosi oglejski patriarh sv. Pavlin (787 - 802). Z njegovim nastopom se je začela za oglejsko cerkev doba velikega misijonskega razmaha. Sinoda v Čedadu l. 787 nam priča o pravem verskem duhu in življenju ter o misijonskih načrtih brez meča, brez grofov in brez vojsk. Takoj po zmagi nad Obri srečamo l. 796 sv. Pavlina s salzburškim škofom Arnom in z misijonarji na poti v novo slovensko ozemlje. Na tej misijonski poti so imeli v zavzetem obrskem taboru onstran Donave posvet, pri katerem je zmagala oglejska, to je Pavlinova zamisel proti nemški, da je treba pogane pred krstom v veri poučiti in da mora biti prejem krsta prostovoljen in nikakor ne prisiljen z mečem. Po tem sestanku se je delo obojnih misijonarjev tako razmahnilo, da je nastalo tekmovanje med njimi in je zato moral Karel Veliki l. 811 določiti Dravo kot mejo med obema cerkvenima področjema.

V času investiturnega boja so se patriarhi postavili proti papežu na cesarjevo stran. To sta bila pred vsem nemška patriarha Popon (1019 - 1048) in Sighard (1068 - 1077). Dobila sta zato velikanske fevde na slovenski zemlji. Patriarha Sigharda je pridobil cesar Henrik IV. s tem, da mu je podelil kar tri mejne grofije, namreč Furlanijo, Istro in Kranjsko ter je s tem utemeljil patriarhat tudi kot samostojno svetno državo. Par stoletij je bil podložen patriarhom ves svet od Piave do Hrvaške in od Jadrana do Karavank. To je bila doba nemškega vpliva na Oglej in tedaj so začeli segati Nemci že tudi čez Dravo. Freisinški škof je dobil namreč loško, briksenški pa blejsko oblast, razne druge škofije pa obširna ozemlja na Štajerskem. S tem se je nemški pritisk od severa na slovensko zemljo le še bolj povečal, kajti nemški škofje so svoja posestva močno kolonizirali tudi z nemškimi nižjimi plemiči, obrtniki in kmeti, dočim oglejski patriarhi s sličnimi laškimi kolonizacijami niso nikoli poskušali.

V to razdobje spada tudi ustanovitev mnogih samostanov na oglejskem ozemlju. Prvi redovniki, ki so se naselili na Slovenskem in ustanovili že l. 1028 svoj samostan na Osojah, so bili benediktinci; tem so sledili cistercijanci z ustanovitvijo samostana v Stični (1136) in hitro za njimi še kartuzijanci, ki so si zgradili svoj prvi samostan v Žičah (1170). Razen navedenih so si ustanovili imenovani trije redovi v XI. - XIII. stol. še samostane v Možnici, Gornjem gradu, v Stični, v Kostanjevici, Št. Pavlu, v Bistri, v Vetrinju, v St. Gothardu, v Jurkloštru, v Pleterjah in v Podkloštru. Zanimivo je tudi, da imamo iz te dobe edinega patriarha, ki je bil slovenskega pokolenja, namreč Friderika II. (1084 - 1085), ki je vse svoje zapustil svojemu prijatelju slovenskemu grofu Koclju.

5. Prva cerkvena organizacija

Razumljivo je, da se v tej dobi niso vsi patriarhi v enaki meri zavzemali za intenzivno versko življenje svojih podložnikov, vendar je ravno v tem pogledu za naše dežele jako pomembna oglejska cerkvena sinoda na gradu Skrljevo l. 1163.

Sv. brata Ciril in Metod

Ustanova »korepiskopov«, podeželskih škofov, je na oglejskem ozemlju neznana. Za posebne škofovske posle so se patriarhi posluževali svojih podrejenih škofov v Pičnju in v Novem gradu v Istri, a pri cerkveni vladí so jim pomagali arhidiakoni.

Na Slovenskem je imel patriarh prvotno štiri arhidiakone: enega v Ljubljani, drugega v Ogleju, tretjega v Savinjski dolini in četrtega na Spodnjem Koroškem. Že v desetem stol. so pa začeli tudi svetni velikaši ustanavljati tako zvane »latinske cerkve«, izmed katerih so se potem v XI. in XII. stoletju mnoge razvile v najstarejše pražupnije. Na oglejski zemlji so nastale take župnije v Volčah, v Solkanu, na Šentviški gori, v Bovcu, v Vipavi, na Slavini ter še drugod po Kranjskem, Štajerskem in Koroškem. Vzporedno je šel razvoj teh pražupnij tudi na salzburškem cerkvenem področju, kjer nadškof Hartvik (991 - 1023) in njegov naslednik Balduin nista le razširila in utrdila salzbuške nadškofijske svetne oblasti, temveč sta z blagodejnimi reformami in ustanovami poglobila tudi versko življenje. Med prevažne ustanove te dobe spadajo tudi številna darila koroške grofice sv. Eme, s katerimi je omogočila, da je salzburški nadškof Gothard končno ustanovil l. 1072 v Krki tudi prvo stalno škofijo v salzburškem področju slovenskega ozemlja.

Tudi nekatera naša božja pota imajo svoj izvor že v tej dobi. V tem pogledu je treba omeniti poleg Ogleja, Krke in Gospe Svete zlasti Staro goro pri Čedadu iz 8. stoletja in Lesce iz 11. stoletja. Pozabiti pa tudi ne smemo, da so bile pražupnije, božja pota in samostani važna tržišča, kjer sta jug in sever izmenjavala svoje blago.

S cerkvenega vidika so imele slovenske dežele v 8. in 9. stol. še izrazito misijonski značaj, a so se zlasti pod vplivom misijonarskega dela Salzburga, Ogleja, sv. Cirila in Metoda ter nemških kolonistov vedno globlje prekvašale s krščanstvom. Madžarski navali so to delo zlasti v vzhodnih pokrajinah sicer jako zavrli, zaradi česar so se dolgo (prav v 12. stol.) ohranile močne poganske tradicije, vendar so bili Slovenci že v 10. in 11. stol. kot prvi izmed slovanskih narodov, popolnoma in definitivno uvrščeni v zapadno versko, kulturno in politično območje. Zato je tudi prvi slovanski rokopis sploh slovenski. To so nam-

reč znameniti »brižiški spomeniki« iz konca X. stoletja, obsegajoči splošno izpoved, pridigo o grehu in splošno izpoved (mlajši **obrazec**), ki si jih je bil zabeležil neznan bavarski misijonar.

Prvotna župnijska organizacija, ki je bila za dobo madžarskih navalov zlasti v vzhodnih slovenskih pokrajinah večidel propadla, se je v X. in XI. stol. obnovila, v XII. in XIII. stol., ko je bilo misijonarstvo končano, pa utrdila in z verskim življenjem vred tudi poglobila, tako da že Helmoldova kronika iz XII. stol. slika Slovence kot veri in Cerkvi iskreno vdan narod.

Le žal, da so bile župnije za intenzivno dušno pastirstvo navadno mnogo prevelike. Že sama ustanovitev rednih župnij je pa nujno zahtevala tudi izgraditev nadaljnje cerkvene upravne organizacije. Zato je salzburški nadškof ustanovil že l. 1218 sekovsko in deset let nato lavantinsko škofijo s sedežem v Št. Andražu na Koroškem. Obe sta bili s poprej omenjeno krško vred le nekaki salzburški podružnici in zato v najtesnejši odvisnosti od nadškofa. Za ozemlje severno od Drave, ki ni bilo uvrščeno v navedene tri škofije, so pa osnovali salzburški nadškofje koroški arhidiakonot.

Slično cerkveno upravno organizacijo, pri kateri je ostalo potem bistveno do konca XVIII. stol., so z nekaj desetletno zakasnitvijo izvedli tudi patriarhi v oglejskem delu Slovenije, čeprav je ta še slej ko prej močno trpel spričo večnih političnih homatij v patriarhatu. Za dvig verskega življenja tu se je uspešno trudil patriarh Ulrik II. (1161 - 1182) in še bolj Bertold (1218 - 1251). Slednji se je sploh izmed vseh patriarhov najbolj zanimal za slovenske dežele in je že l. 1237 predlagal papežu poleg že delujočih škofij v Trstu in v Kopru še ustanovitev posebne škofije v Gornjem gradu, oziroma premestitev škofije iz majhne istrske Pedene v Gornji grad. Do tega žal tedaj še ni prišlo, pač pa je ostala v slovenskem delu patriarhata ustanova arhidiakonov.

Navedeno cerkveno upravno organizacijo so od XIII. stol. dalje dopolnjevali še novi samostani, ki so jih ustanavljali po slovenskih deželah minoriti (v Gorici, v Ljubljani, v Celju, v Ptujju, v Mariboru in v Beljaku), avguštinci (v Velikovcu, v Radgoni, na Muti in v Ljubljani), dominikanci (v Ptujju, v Brežah in v Novem kloštru pri Celju), nemški viteški red (pri Veliki

Nedelji, v Ljubljani in v Metliki) ter frančiškani (v Ormožu). Nastajali so tudi ženski samostani, n. pr. dominikanke (v Velesovem, v Studenicah in v Marenberku), benediktinke (v Gornjem gradu) ter klarisinje (v Gorici, v Mekinjah, v Celju in v Škofji Loki). Samostani niso bili le hiše molitve, temveč tudi zavetišče revežev in žarišče pionirskega dela na kulturnem in gospodarskem polju. Mnogi samostani so učili svoje okoliše naprednega kmetovanja in pri samostanih so se razvile prve hiralnice in bolnice (Krško, Laško i. dr.). Samostani so bili prav do XV. stol. tudi edina torišča znanstvenega in literarnega delovanja na slovenskih tleh, seveda tedaj še skoro le v latinskem jeziku. Tako je n. pr. v Jurkloštru že v XIII. stol. literarno pridno deloval redovnik Sifrid in v naslednjih dveh stoletjih še več drugih. Tudi v žičkem samostanu je delovalo nekaj srednjeveških pisateljev, a letopis vetrinjskega opata Ivana iz srede XIV. stol. nam služi še danes kot odličen zgodovinski vir, prav tako kakor »celjska kronika« tamošnjega minorita iz srede XV. stol., ki je popisal zgodovino znamenitih celjskih grofov, ali kronike koroškega župnika Jakoba Uresta, ki nam nudijo nazorno sliko slovenskih dežel v XV. stol.

6. Versko in cerkveno življenje v srednjem veku

Najstarejši duhovniški naraščaj je bil po veliki večini tujega rodu in se je vzgajal v šolah v Čedadu in v Salzburgu, ki sta bili osnovani že v VIII. stol. Že v XII. stol. so bile potem osnovane šole tudi v nekaterih samostanih (Gornji grad, Žice in Jurklošter), a v smislu sklepov IV. lateranskega koncila l. 1215 so bila potem ustanovljena posebna vzgojevališča za duhovniški naraščaj skoro pri vseh »zbornih cerkvah« in v nekaterih drugih samostanih (v Ptujju, Celju in Mariboru). Cerkev je bila na Slovenskem tedaj in še dolgo potem sploh edini činitelj, ki je skrbel za to prevažno kulturno panogo. V teh šolah vzgojeni domači duhovniki so pa prihajali žal le deloma na važnejše cerkvene položaje doma, kajti svetni in cerkveni patroni so oddajali po tedanjih navadah vse boljše župnije kot nagrade nedoraslim tujim plemičem, ki večkrat niso bili niti posvečeni. Ti so potem

pohajkovali po svetu ali pa služili na dvorih tujih cerkvenih in svetnih mogočnjakov; za izvrševanje dušnega pastirstva so pa najemali revne in neuke vikarje in kaplane, ki so dobili pouk pri domačih župnikih in ki so jih ti potem pošiljali s priporočili na posvečenje v Oglej ali v Salzburg. Mnoge duhovnije so bile sploh nezasedene. Zaradi prepričljivih dohodkov so se morali ukvarjati ti duhovniki navadno še z raznimi obrtni (zlasti s krčmarstvom), kar seveda ni dvigalo njih ugleda. Zaradi premajhne izobrazbe pa večkrat sploh niso bili zmožni voditi kako pravo dušno pastirstvo, ne glede na to, da mnogi sploh niso znali narodnega jezika in da je bilo tudi njih moralno življenje večkrat pomanjkljivo.

Ne moremo se tedaj čuditi, da je nastopila že v XIV. stol. močna kriza v verskem življenju ljudstva in globok prepad med duhovščino in ljudstvom, ki sta se potem v XV. stol. še povečala. Pokrajinski in škofijski cerkveni zbori (važen je bil zlasti l. 1448 v Ljubljani) so skušali ponovno izvesti razna izboljšanja, toda vidnih uspehov je bilo le malo. Pač pa so našle tudi na Slovenskem dokaj odneva razne tedanje krivoverske ločine, ki so bile zanesene iz tujine, kakor patareni in bogomili iz Italije, valdenzi iz Avstrije, bičarji i. dr. in proti katerim so uspešno nastopali skoro le samostani. Kriza je bila posebno močna na oglejskem področju, zlasti ko se je patriarh Ludvik II. na bazelskem cerkvenem zboru postavil proti papežu Evgenu IV. in so Benečani dokončno uničili njegovo državo ter je moral celo pobegniti (1420 - 1430) pred Benečani v Celje, kar je popolnoma zrahljalo cerkveno disciplino v patriarhatu. Cerkevne zadeve so patriarhi radi prepuščali svojim vikarjem (navadno škofom iz Pedene). Ko so postali patriarhi potem beneški podložniki, je posegel v razdrapane razmere cesar Friderik III. in dosegel l. 1461 ustanovitev prepotrebne ljubljanske škofije, ki je potem že v naslednjem stoletju naravnost rešila kritične verske razmere, povzročene po reformaciji. Žal se pa ni uresničila še namera iz l. 1576 in iz l. 1580 glede ustanovitve celjske škofije in l. 1584 goriške škofije.

Seveda so na te razmere močno vplivale tudi vprav katastrofalne zunanje okoliščine. Že po l. 1396 so namreč začeli napadati slovenske dežele v manjših oddelkih Turki, ki so potem

nad dve sto let leto za letom pustošili slovensko zemljo, požigali cerkve in vasi in odganjali tisoče in tisoče s seboj v sužnost. Tedaj je slovensko ljudstvo skoro brez vsake vidnejše pomoči. navezano edinole nase, krvavelo v obrambi krščanskega zapada. Stiska je bila tako huda, da so pisali kranjski deželni stanovi l. 1474 papežu pismo, v katerem so mu naznanili, da bo prebivalstvo prisiljeno zapustiti deželo.

Nepopisna beda, ki so jo povzročali neprestani turški napadi in jo je vedno bolj neusmiljeno izžemanje nemških graščakov še povečalo, je gnala slovensko kmečko ljudstvo v pravi obup. Začelo je segati po samopomoči in že v XV. stol. so se začeli kmečki upori, ki so se navzlic krvavim porazom ponavljali potem v večjem ali manjšem obsegu do 18. stoletja. Ob tej priliki so napadali uporniki večkrat tudi samostane (n. pr. Gornji grad i. dr.) in druge cerkvene zemljiške gospode, čeprav so bili podložniški odnošaji med kmetom in cerkvenimi zemljiškimi gospodi na splošno ugodnejši nego med kmeti in svetnimi graščaki. Bil je celo razširjen rek, da je »pod krivo (t. j. škofovsko) palico dobro živeti«.

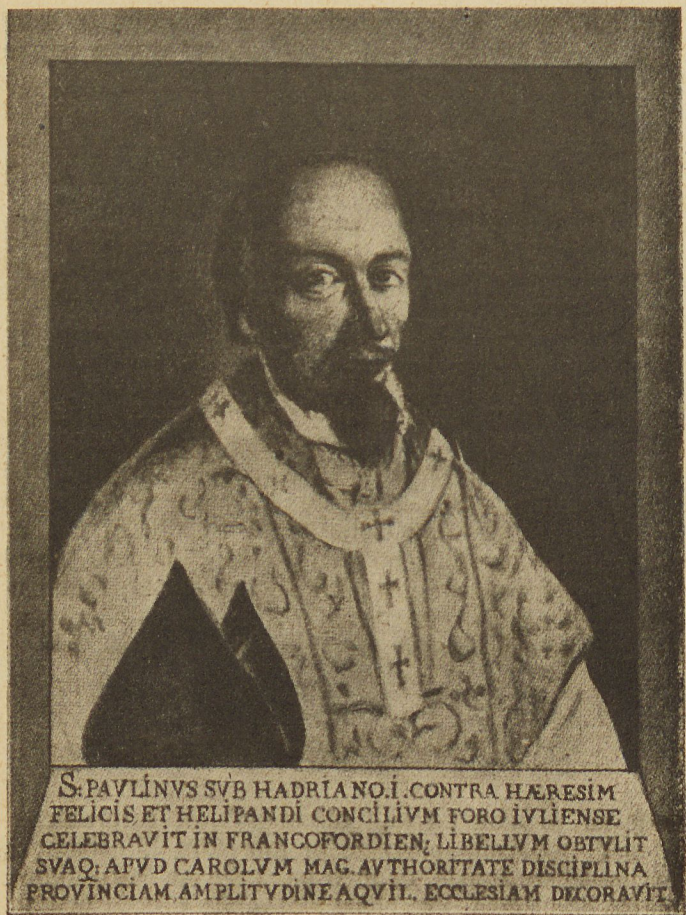
Seveda nam pa na drugi strani tudi konec srednjega veka nudi obilo dokazov vzornega verskega življenja in globokega verskega čustvovanja tako med duhovščino kakor tudi med ljudstvom, ki je našlo v zgoraj opisanih stiskah, zapuščeno od vseh, svojo edino tolažbo, zatočišče in duhovno pomoč v svoji globoki veri in v svojih cerkvah, a svojo zunanjo oporo v domači nižji duhovščini, kolikor je bilo dobre. Najstarejše priče za to so nam zlasti številne bratovščine, o katerih imamo poročila že iz XIII. stol. Te so se razvile iz molitvenih zvez zgodnjega srednjega veka obenem z obrtniškimi cehi, katerih prvotni namen je bil krščanska dobrotelost. Posebno razširjene so bile bratovščine presv. Reš. Telesa, Marijine bratovščine in pa bratovščine raznih svetnikov, kakor sv. Lenarda (te segajo celo že v XII. stol. nazaj), sv. Martina, sv. Nikolaja, sv. Florijana itd. Te bratovščine so zgradile, poleg bogaboječih plemičev in drugih vernikov seveda, tudi nešteto cerkvic po vaseh in gričih, s katerimi je slovenska zemlja še danes kar posejana in ki so še danes, kakor morda nikjer drugje na svetu, ena najvidnejših značilnosti slikovite slovenske pokrajine. Cerkvice so že izza

XIII. stol. opremljali z zvonovi in so bile po večini že tedaj tudi poslikane. V času turških navalov so obdali mnogo teh cerkvic z močnimi obzidji ter jih spremenili v prave trdnjave (»tabori«), kamor se je ljudstvo v sili zatekalo in se pod vodstvom svojih duhovnikov branilo. Nešteto ljubkih legend nas še danes spominja na te težke čase (n. pr. Turki na Muljavi, Turki na Slevici, Turki na Ptujski gori itd.).

Mnoge teh cerkvic so se razvijale tudi v božjepotne cerkve, kajti romanja so bila pri Slovencih že izza najstarejših časov izredno priljubljena. Med domačimi božjepotnimi cerkvicami so bile poleg že omenjenih znane zlasti še Tinsko, Ruše, Ptujška gora, Sv. gora ob Sotli itd. Že v srednjem veku so pa mnogi Slovenci posečali tudi znamenite božjepotne kraje v tujini. Romali so zlasti v Rim (od tod tudi ime »romanje«), kjer je že sredi XV. stol. obstajala posebna bratovščina za podporo revnih slovenskih in hrvaških romarjev, dalje v Köln (»Kelmorajn«), v Achen in v Santiago de Compostela; v silnih množicah so zahajali v Oglej; v Marijino Celje so pa romali že v XIV. stol. v pravih procesijah, pojoč po poti pobožne domače pesmi, katerih je še nešteto ohranjenih. Tako je slovensko ljudstvo že v teku srednjega veka vprav zrastle s katoliško Cerkvijo in z notranjo silo njenih verskih in moralnih zakladov.

7. Protestantovska reformacija

Glede na to nam bo tudi razumljivo, če reformacija XVI. stoletja med pobožnim slovenskim kmečkim ljudstvom ni povzročila prevelike zmede, čeprav so ji šle na roko skoro prav vse zunanje okoliščine. Vse plemstvo je bilo tuje (nemško). Tuje ali vsaj narodno popolnoma odtujeno je bilo tudi vse meščanstvo in višja duhovščina, tako da so tvorile slovenski narod v tej dobi samo neuke kmečke množice, med katerimi je bilo le nekaj nižje duhovščine, ki mu je govorila v razumljivem domačem jeziku. Cerkvena uprava je bila zelo pomanjkljiva, kajti škofje so bili večidel zaposleni v visokih državnih in dvornih službah ter po cela leta odsotni iz svojih škofij, kar je seveda zelo kvarno

Sv. Pavlin, oglejski patriarh

vplivalo na cerkveno disciplino in še bolj na versko življenje vobče. Tako sta potem ravno plemstvo in meščanstvo, ki sta živela v najtesnejšem stiku z nemškimi deželami (večina mladine je tedaj študirala na nemških univerzah), zanesla Lutrove nauke že par let po njegovem nastopu tudi na Slovensko.

Čeprav so začeli Habsburžani nastopati proti njim že od vsega početka, so se jih poleg znatnega dela plemstva oprijeli kmalu tudi premnogi svetni in redovni duhovniki z ljubljanskim kanonikom Primožem Trubarjem (1508 - 1586) na čelu, ki je bil vzgojen na dvoru napolprotestantovskega tržaškega škofa P. Bonoma in kateremu je prav tako šel na roko napolprotestantski ljubljanski škof Kacijanar. S pomočjo cele vrste odličnih so-trudnikov (J. Dalmatina, A. Bohoriča in dr.) in s krepko moralno ter denarno podporo plemstva in meščanstva je razvil silno propagandno delovanje, organiziral slovensko protestantsko cerkev in izdal l. 1551 prvi dve slovenski knjigi (abecednik in katekizem), katerima je sledila v naslednjih letih še dolga vrsta drugih. Tako so postali ravno protestantje utemeljitelji slovenske književnosti (višek je bil dosežen l. 1584 s prevodom sv. pisma), razen tega pa še utemeljitelji slovenskega šolstva in veliki pospeševalci slovenske pesmi.

V kulturnem pogledu pomenja torej reformacija za Slovence na zunaj njih prvo, visoko aktivno manifestacijo in uveljavljenje, čeprav je vzkliła iz zgolj propagandnih razlogov in namenov. Oblike protestantske propagande pa so bile večkrat zelo protaške in nasilne, a tudi sicer mrzli novi nauki niso mogli najti poti v srca globoko vernih slovenskih ljudskih množic, čeprav se je novega krivoverstva oprijel tudi znaten del višje in nižje duhovščine. V premnogih primerih se je ljudstvo samo in celo s silo uprlo naukom svojih odpadlih duhovnikov, ker so se dotikali njegovih najnežnejših svetinj (češčenja Matere božje, raznih svetnikov itd.). Ako pa s tem niso uspeli, so posečali službo božjo poslej v sosednjih župnijah, kjer je ostala duhovščina pravoverna, čeprav so imeli do tja večkrat ure in ure daleč.

Močan razlog tega nagonskega slovenskega odpora proti protestantizmu je bil nedvomno tudi ta, da je imel navzlic močnemu uveljavljanju slovenščine po protestantskih pisateljih in predikantih (pridigarjih) vendarle popolnoma tuj, nemški značaj,

zaradi česar bi se Slovenci s popolnim poprotestantenjem skoro gotovo tudi — ponemčili. Njegovi glavni poborniki so bili namreč (poleg tujega meščanstva) v prvi vrsti osovraženi nemški fevdalci, a naklonjeni so mu bili v prvi vrsti tudi tisti katoliški cerkveni krogi, ki so bili popolni tuji in niso imeli nobenih notranjih stikov s slovenskim ljudstvom (n. pr. ljubljanski škof Seebach, krški škof Salamanca, nekateri lavantinski in tržaški škofje, župniki nemškega viteškega reda i. dr.). Glede na vse to se je protestantizem globoko zajedel le v večja mesta (zlasti v severni polovici Slovenije: Radgona, Celje, Celovec, Ljubljana i. dr.), ki so imela tedaj tuj (nemški) značaj, ali tam kjer so še živele nemške kolonije (n. pr. na škofjeloškem gospostvu ĩreisinskih škofov in na blejskem gospostvu briksenških škofov, v rudarskih okrajih na Koroškem, v Idriji i. dr.), a katolicizem je našel svoje najtrdnejše oporišče ravno v slovenskem življu, katerega so požrtvovalno podpirali zlasti mnogi frančiškani in auguštinci.

Jasno je pa, da bi se bilo tedaj brezpravno slovensko kmečko ljudstvo težko trajno in uspešno upiralo silnemu protestantskemu pritisku vsemogočnih fevdalcev in s tem tudi ponemčenju, da mu ni priskočilo na pomoč še nekaj ugodnih zunanjih okoliščin. Med temi je treba omeniti v prvi vrsti odločno protiprotestantovsko stališče Habsburžanov, katoliško vnemo nekaterih tedanjih velikih domačih škofov in nekatere redove z jezuiti na čelu. Že cesar Ferdinand I. je izdal l. 1547 pod vplivom svojega svetovalca ljubljanskega škofa U. Tekstorja (Tkavčiča) nekaj ostrih odlokov proti kranjskim protestantom, ki so pa zadeli predvsem le predikante. Trubar sam je moral tedaj zbežati na Nemško in je skušal potem od tam s slovenskimi knjigami širiti novi nauk v domovini. Toda cesar se še ni upal dotakniti se plemstva, ki je bilo poslej glavni pobornik protestantizma (duša vsega je bil zlasti štajerski deželni glavar Ivan Ungnad). Tudi Ferdinandov naslednik nadvojvoda Karel je bil navzlic svoji katoliški usmerjenosti skoro brez moči nasproti mogočnemu plemstvu, zato so za njegove vlade slovenske dežele protestantovski predikanti vprav preplavili ter ob popolni brezbriznosti tedanjih tujih cerkvenih dostojanstvenikov s silno gmotno in moralno pomočjo

plemstva organizirali protestantsko cerkev in šolstvo ter razvili cvetočo propagandno delavnost.

Na Primorskem protestantizem nikdar ni imel značaja ljudskega gibanja. Javna agitacija za luteranstvo se je začela šele z Vergerijevem nastopom leta 1558, poživila pa se je l. 1563 s Trubarjevimi potovanjem na Goriško. Cerkveni krogi so posebno pazili na Goriško, ker so se bali, da ne bi nova vera prodrla od tam tudi v Italijo. Avstrijska vlada pa se je bala, da bi sovražni Benečani radi tega ne zasedli Goriške, na kar so vedno prežali. Zato se je začela katoliška obnova v vsem patriarhatu vobče in na Primorskem še posebej mnogo prej nego v ostalih slovenskih deželah, ki so zavisele tesneje od graškega dvora.

Kot prvega srečamo na oglejskem ozemlju papeškega vizitatorja grofa Porzio, ki je sploh kot prvi vizitator obhodil od leta 1571 do leta 1574 oglejsko ozemlje in preganjal protestante. Hitro po tej vizitaciji je nastopil kot novi goriški župnik poznejši veliki ljubljanski škof Tavčar. Ta je pastiroval v Gorici od l. 1574 - 1580 in bil že tu steber katoliške obnove.

Leta 1582 je sledila na Primorskem druga vizitacija, ki jo je izvršil Tavčar sam, tedaj že kot ljubljanski škof. Ob tej priliki je padla tudi prvič misel o potrebi nove škofije v Gorici. Graški nuncij in nadvojvoda Karel sta to misel poleg škofa Tavčarja močno podpirala; narejeni so bili vsi načrti; tudi papež je bil že pridobljen, toda le radi ugovora beneške vlade in nasprotovanja patriarhovega ta načrt tedaj žal še ni uspel. Tavčar je ostro nastopil proti goriškim luteranom in njegovo uspešno delo je naslednje leto dopolnil potem še oglejski vizitator Pavel Bizancij. Zadnje in najtemeljitejšo vizitacijo naših krajev je pa izvršil l. 1593 poznejši patriarh Barbaro.

8. Katoliški preporod

V ostalih slovenskih deželah je nastopil močan preobrat šele proti koncu XVI. stoletja. Nasilstva protestantov in drznost plemstva so nujno izzvala že odpor nadvojvoda Karla, a ko je nastopil l. 1595 vlado nadvojvoda Ferdinand II., je začel takoj z odločnimi ukrepi smotrno trebiti protestantizem. Nadvojvoda

je potem vzporedno s katoliško obnovo, izvirajočo iz sklepov tridentinskega koncila, in s pravo apostolsko gorečnostjo nekaterih velikih domačih škofov ter zlasti s pomočjo jezuitov v nekaj kratkih letih vprav pomedel s tujo protestantsko ljujko iz slovenskih dežel.

V osrednjih in vzhodnih slovenskih deželah se je začel katoliški preporod z nastopom ljubljanskega škofa J. Tavčarja (1580 - 1597). Ta je navzlic svoji zaposlenosti na nadvojvodovem dvoru pridno obiskoval svojo majhno škofijo in posvetil še prav posebno pažnjo vzgoji dobrega duhovniškega naraščaja. V ta namen je zlasti podpiral jezuite, ki so se bili že l. 1573 naselili v Gradcu. Slovenci so tvorili večkrat skoro polovico vseh gojencev. Razen tega je pa še obnovil lastno semenišče v Gornjem gradu. Kot nadvojvodov prvi svetovalec je imel dalekosežen vpliv na razvoj vse politike v notranjeavstrijskih deželah in na Primorskem (ublažil je tudi razmerje med Habsburžani in oglejskimi patriarhi) ter položil vse temelje poznejši popolni katoliški zmagi. Za svoje slovenske rojake si je pridobil še prav posebnih zaslug s tem, da je izposloval prihod jezuitov tudi v Ljubljano. Žal je pa še tisto leto (1597) umrl.

Na nadvojvodovem dvoru je kot prvi Ferdinandov svetovalec nasledil Tavčarja veliki lavantinski škof J. Stobej (1584 - 1618). Ta je izdelal l. 1598 podroben moder načrt za vso katoliško obnovo, opirajočo se na zunaj na tedaj splošno priznano načelo »Cuius regio illius et religio« (»Čigar gospostvo, tistega tudi vera«), na znotraj pa na intenzivno obnovo vsega katoliškega cerkvenega in verskega življenja v smislu sklepov tridentinskega cerkvenega zbora. V smislu tega načrta je izgnal nadvojvoda iz svojih dežel najprej vse predikante, a l. 1599 so bile postavljene posebne protireformacijske komisije, ki so obhodile vse dežele, poučevale ljudstvo in odstavljale protestantske javne funkcionarje. Na spodnjem Štajerskem in na Koroškem je vodil te komisije odličen Stobejev sotrudnik sekovski škof Brenner, ki je v par kratkih mesecih obhodil ves slovenski Štajer ter brez vsakega nasilja vzorno in uspešno izvršil svojo nalogo.

Na Kranjskem je bil postavljen na čelo komisije veliki Tavčarjev naslednik škof Tomaž Hren (1599 - 1630), tudi »kranjski apostol« imenovan. Ta je z nepopisno gorečnostjo in požrt-

vovalnostjo in ob nagajanju svojih najbližjih prelatov obhodil vso deželo, neutrudno pridigal v domačem jeziku in prepeval z navdušenim ljudstvom domače slovenske nabožne pesmi, obenem pa odločno lomil vsak odpor protestantskih pridigarjev, oprtih na tuje plemstvo. Seveda bi pa delo teh komisij spričo moči protestantskega plemstva le težko tako popolno in tako hitro uspelo, da niso imele vse opore v Ferdinandu II., ki je bil kot odličen jezuitski učenec dosleden in neuklonljiv. Toda na drugi strani so ravno te komisije Ferdinandu omogočile, da je končno z odlokom iz l. 1628 lahko izgnal vse plemstvo, ki je trdovratno vztrajalo v protestantizmu. S tem se je za vedno podrl še zadnji, najmočnejši steber protestantizma na Slovenskem.

Samo ob sebi je pa seveda umljivo, da bi ostali uspehi teh komisij zgolj zunanji, da jih ni spremljalo istočasno tudi globoko katoliško cerkveno in versko preporoditveno delo, izvedeno po navedenih velikih škofih Tavčarju, Stobeju, Brennerju in Hrenu. Tem se je do neke mere pridružil končno še tržaški škof Bogarin za akvilejski del slovenskih pokrajin. Osnova tega preporoda je tvorila naselitev jezuitov v glavna središča (l. 1573 v Gradec; l. 1597 v Ljubljano; l. 1604 v Celovec; l. 1615 v Gorico in l. 1619 v Trst), ki so bila odslej več kot sto let pravo žarišče vse verske obnove in vsega kulturnega življenja v slovenskih deželah sploh.

Čeprav se, kakor smo videli, protestantizem nikoli ni mogel približati slovenski duši, mu je pa spričo razrvanih cerkvenih razmer zadnjih sto let in ob neprestano se še ponavljajočih turških napadih ter kmečkih uporih vendarle v veliki meri uspelo porušiti nekoč cvetoče versko in cerkveno življenje v slovenskih pokrajinah. Večina starodavnih samostanov je v teh okoliščinah izgubila vse dotedanje dohodke in sploh propadla, drugi so ostali brez naraščaja in marsikje so se tudi preostali redovniki oprijeli verskih zmot. Prav tako so propadle skoro vse dotedanje številne in starodavne pobožne bratovščine; številne župnije so ostale sploh brez vsakih dušnih pastirjev itd. Te okoliščine so navzlic neomajni katoliški zavesti slovenskega ljudstva polagoma vendarle morale neugodno vplivati tudi na kmečko prebivalstvo, ki je stalo zapuščeno in brezpravno še pod vsem pritiskom

svojih protestantskih zemljiških gospodov. Marsikje je tedaj močno posurovelo, drugod se je pojavilo nazadovanje, a marsikje je zapadlo tudi raznim verskim zablodam, med katerimi bi bilo omeniti zlasti »mučenike«, »zamaknjence«, »skakače« itd.

Na srečo je v to pojavljajoče se propadanje pravočasno posegla navedena prva katoliška renesansa (preporod) pod vodstvom omenjenih velikih škofov in jezuitov. Prvi neposredni in veliki njih uspeh je bil ta, da so vzgojili in izoblikovali popolnoma nov domač duhovniški rod, ki je bil po zaslugi jezuitov na višku glede bogoslovne izobrazbe, po zaslugi navedenih škofov in njih pogostih cerkvenih sinod pa vzorno cerkveno discipliniran. Ta je bil potem res zmožen izvesti tisti globoki katoliški preporod tudi med širokimi plastmi ljudstva, katerega vplivi so ostali pozneje živi prav do današnjih dni. Pri tem so svetni duhovščini močno pomagali tudi zlasti redovi, ki so kolikor toliko junaško preživeli protestantsko viхро in med katerimi je treba omeniti zlasti frančiškane in avguštince. Ti so ohranili velik del dotodanjih svojih naselbin in jim v XVII. stol. pridružili še nekaj novih (Marija Nazaret, Brežice, Sv. Trojica v Slov. Goricah i. dr.). Prav posebno resen stik so pa znali najti s slovensko ljudsko dušo kapucini, ki so se posebno priljubili ljudstvu kot neutrudni pridigarji in ljudski misijonarji. Te je privabil Hren najprej v Ljubljano (l. 1607), a že v naslednjih letih so se naselili potem še v Celju, v Radgoni, v Mariboru, v Ptujju pri Sv. Križu, v Kranju, v Novem mestu, v Celovcu, v Trstu itd. Enako so se hitro priljubili ljudstvu tudi diskalceati (bosonogi avguštinci), ki so prišli v Ljubljano l. 1642. Vsi ti so obnovili nešteto cerkva in bratovščin (zlasti Marijinih) ter uvedli razne pobožnosti, med katerimi so se ljudstvu zlasti priljubile kapucinske pasijonske igre (to so obenem prvi početki slovenske dramatike). Skratka: po vseh slovenskih deželah je vnovič vzplamtelo goreče katoliško versko življenje.

Stolnica v Krki na Koroškem. V njej je grob sv. Heme

9. Kulturno delo v XVII. stoletju

Kakor je neutajljiva zasluga reformacije, da je položila temelj slovenskemu šolstvu, je pa zasluga njej sledečega katoliškega preporoda, da je izvedel globoko versko obnovo in kot prvi zajel, izoblikoval in visoko dvignil vse slovensko duhovno življenje. Že sredi najživahnejšega protestantskega književnega dela je izdal l. 1574 koroški cistercijanec L. Pachernerker prvo katoliško slovensko knjigo (katekizem), a škof Hren, ki se je mnogo prizadeval tudi za ustanovitev tiskarne, je deloma zasnoval potem katoliški slovenski knjižni program. Ta je obsegal za tedanje razmere kot najpotrebnejše katekizem, evangelije in liste, pesmarice in slovnico; izvajali so ga pa potem razni svetni in redovni duhovniki, zopet z jezuiti na čelu. Tako je izdal jezuit J. Čandek evangelije in liste za nedelje in praznike. Takoj za tem so izdali jezuiti tudi slovenski prevod katekizma, kateremu je sledila v naslednjih desetletjih še cela vrsta drugih (zlasti prevodov Kanizijevega katekizma). Kapucina Janez Krstnik od Sv. Križa in Rogerij sta izdala debele knjige svojih baročnih slovenskih pridig, a njun redovni tovariš p. Hipolit je pripravil slovensko slovnico in slovar. Pridno se je tedaj udeleževal na slovenskem književnem polju tudi novomeški kanonik M. Kastelec, za njim župnik M. Paglavec, jezuit Basar, župnik Klapše i. dr., a celovški jezuitje so izdali novo izdajo slovarja. Že škof Hren sam, ki je bil vnet pospeševalec cerkvenega petja, je pripravil izdajo posebne slovenske katoliške pesmarice; toda ta se je še precej zakasnila, zato so jih izdali potem razni duhovniki (n. pr. Steržinar, Lavrenčič, Redeski i. dr.) kar celo vrsto.

Prav posebno je treba poudariti tudi šolstvo, ki ga je tedaj organizirala in visoko razvila ravno cerkev z jezuiti na čelu in ki je popolnoma osvobodilo Slovence strupenega vpliva nemških protestantskih univerz in mnoge napotilo na katoliške univerze v Italiji (zlasti v Padovo, v Sieno, v Bologno itd.). Jezuiti so organizirali pri vseh svojih večjih naselbinah vse nižje in srednje šolstvo in marsikje tudi višje šolstvo (n. pr. v Gradcu in pozneje tudi v Ljubljani), ki je nudilo gojencem solidno in obsežno izobrazbo in je že kolikor toliko upoštevalo tudi slovenščino. Župnik

Kozina je že l. 1698 ustanovil slovečo gimnazijo tudi v svojih neznatnih Rušah pri Mariboru, enako frančiškani v Novem mestu, a pri mnogih cerkvah so ustanovili požrtvovalni župniki in samostani sloveče nižje šole, ki so imele tudi vsaj deloma slovenski značaj (n. pr. v Kamniku, v Komendi, v Zg. Tuhinju, v Stični i. dr.).

Nepričakovano visoko se je pod okriljem Cerkve dvignilo tudi tedanje znanstveno in umetnostno delovanje na Slovenskem. Duša tega je bil za našim škofom Hrenom, ki je dal novega zagona zlasti likovni umetnosti, ljubljanski generalni vikar J. A. Dolničar, na čigar pobudo so bili zgrajeni tedaj biseri ljubljanske baročne stavbne umetnosti (stolnica, uršulinska cerkev i. dr.) ter okrašeni z odličnimi deli slikarske in kiparske umetnosti (Robba, Quaglio, Mislej i. dr.). On je privedel (l. 1703) v Ljubljano uršulinke, ki so hitro organizirale ves pouk ženske mladine. Na njegovo pobudo je bila že l. 1693 osnovana tudi posebna »Academia operosorum« (prvi predsednik je bil stolni prošt dr. Prešeren), ki je bila potem dolgo let žarišče vsega znanstvenega dela (in deloma tudi umetnostnih pobud (med drugimi je bila že l. 1702 osnovana posebna »Academia Philoharmonicorum«), razen tega se je pa ravno na Dolničarjevo pobudo osnovala še prva javna (sedaj semeniška) knjižnica v Ljubljani. Po Dolničarjevih stopinjah je hodil potem tudi njegov naslednik Schilling.

10. Doba absolutizma in jožefinizma

Spričo tako pronicave prepojitve slovenskega duhovnega življenja z vsestranskimi izrazi katoliškega kulturnega udejstvovanja je potem tudi razumljivo, da na Slovence ni mogla več kvarno vplivati razvada, da je začel nastopajoči vladarski absolutizem vnovič postavljati na slovenske škofijske sedeže razne tuje plemiče, katere je s tem nagrajal za razne usluge in ki niso znali najti nobenega stika s slovensko ljudsko dušo. Ta absolutizem je začel vedno samolastneje posegati tudi v cerkveno upravo, kar je ustvarilo sčasoma vprav nemogoče razmere zlasti v tistih slovenskih pokrajinah, ki so ostale še vedno neposredno pod oglejskimi patriarhi.

Ko je cesar Ferdinand II. uvidel, da je nemogoče spraviti na oglejsko stolico avstrijskega državljana, se je uklonil misli na novo škofijo za avstrijski del patriarhata. Najprej je prepovedal svojim podložnikom obračati se na patriarhovo sodišče. Po smrti patriarha Barbaro so se pa začela pogajanja za novo škofijo. V posebni spomenici na papeža so popisali vse težave v oglejskem patriarhatu. Poudarili so, da patriarh sam ne more osebno na avstrijska tla in da morajo duhovniki prav od hrvatske meje prihajati osebno do njega v daljni furlanski Videm, a tam dobe potem škofa, ki sploh ni zmožen jezika svojih vernikov. Toda cesar takrat v Rimu še ni uspel. Nov poskus je bil izvršen potem za cesarja Leopolda I. ob priliki zapuščine Vida Gulina v prid nove škofije v Gorici, toda zadeva je radi beneških spletk v Rimu tudi to pot kmalu zopet zaspala. Od patriarhove oblasti pa medtem že ni ostalo mnogo več nego samo ime. Župnije so oddajali drugi, škofovske posle je vršil dunajski nuncij in občevanje z Vidmom je bila vlada prepovedala.

Toda v času cesarice Marije Terezije je to pereče vprašanje končno dozorelo. Cesarica je predložila papežu Benediktu XIV. obširno spomenico o nevzdržnem stanju in ta je takoj uvidel dejansko potrebo po novi škofiji. Ni se ustrašil beneških protestov niti ga ni preplašil odhod beneškega poslanika iz Rima. Ker pa ni kazalo takoj imenovati rednega škofa, se je zadovoljil papež s tem, da je dne 17. junija 1750 imenoval grofa Karla Mihaela Attensa za apostolskega vikarja avstrijskega dela oglejskega patriarhata. Benečani so dobro vedeli, da to pomeni delitev oglejske škofije, in so iskali proti papežu pomoči pri Francozih, pri Angležih in celo pri Prusih. Ko pa tudi tako niso uspeli, so slednjič sami predlagali ukinitvev patriarhata. To je papež takoj izvršil s posebno bulo in dne 16. aprila l. 1752 je izšlo ustanovno pismo goriške nadškofije. V njem papež določa, da naj pride pod goriško nadškofijo vse oglejsko ozemlje v Avstriji, in določa za nadškofe sufragane vse tiste škofove, ki so dotlej priznavali patriarha kot svojega metropolita. Za prvega nadškofa je bil imenovan dotedanji vikar Karel Mihael Attens, za beneški del patriarhata je bila pa ustanovljena nova nadškofija v Vidmu. Res je, da je bila goriška nadškofija ustanovljena

šele potem, ko so začeli vladarji samovoljno podrežati cerkvene koristi državnim, vendar je bila ta nova ustanova nedvomno v veliko korist cerkveni disciplini in dušnemu pastirstvu.

Protireformacija je v Avstriji sicer zlomila moč plemstva, a na njegovo mesto je začel stopati državni, oziroma vladarski absolutizem, ki je skušal dobiti pod svojo oblast in v svojo službo prav vse javno življenje, tudi cerkveno. Pod vplivom racionalizma se je začel vedno globlje vmešavati tudi v samo versko življenje. Za vlade Marije Terezije to še ni dobivalo preveč kvarnih oblik, pač pa potem za vlade Jožefa II. (1780- -1790). Pod njim se je ulila cela ploha dalekosežnih reform prav na vsa področja javnega življenja. Vse so imele bolj ali manj fiskalni značaj, večkrat pa celo policijskega in so globoko posegle v vse javno življenje. Na cerkvenem polju so te reforme znane pod imenom »jožefinizem« in se nikakor niso omejevale le na cerkveno upravo, temveč so se pod vplivom framasonov vtikale celo v izvrševanje samega bogoslužja in v versko izživljanje prebivalstva, kar je na Slovenskem večkrat zadelo na ogorčen odpor iskreno pobožnega naroda.

Slovenske dežele je neposredno prizadel najprej odlok o razpustu samostanov, ki se je začel izvajati že l. 1782 (jezuitski red sam je bil pa razpuščen že l. 1773) in kateremu so podlegli vsi, razen minoritskega samostana v Ptuju, nekaterih kapucinskih (Ljubljana, Novo mesto, Gorica in Kamnik) ter uršulinskih samostanov (Ljubljana, Škofja Loka, Celovec in Gorica). Ob tej priliki je bilo divjaško uničenih veliko dragocenih knjižnic, rokopisov, umetnin in arhivalij.

Za samostani so bile zatrte (l. 1784) vse pobožne bratovščine, katerih je bilo tedaj samo na Kranjskem okoli 400, na Štajerskem pa 476, dalje razne posebne pobožnosti, božja pota, Štajerski itd. Ob tej priliki je bilo zaprtih in deloma celo porušenih mnogo bivših samostanskih in podružnih cerkva. Najhujša preizkušnja je pa prišla l. 1783. Tedaj so bila ukinjena vsa škofijska semenišča in osnovanih je bilo nekaj tako zvanih »generalnih semenišč« (za slovenske dežele v Gradcu), kjer naj bi se vzgajal duhovniški naraščaj pod pravim policijskim nadzorstvom v strogo jožefinskem duhu.

Ker je postavljajl absolutizem na škofijske sedeže same vdane mu plemiče (v krški škofiji grof Auersperg, v sekovski grof Arco, v lavantinski grof Schrattenbach, v Trstu grof Inzaghi), a ljubljanski škof grof K. Herberstein (1772 - 1787) je bil navzlic izrecni papeževi obsodbi celo duša vsega jožefinizma, od te strani seveda ni bilo nobenega odpora. Le goriški nadškof Edling mu je skušal nasprotovati, a se je moral zato kmalu odpovedati svoji stolici. Na tem hujši odpor so pa naletele te novotarije pri pobožnem ljudstvu. Ponekod so se razvile v prave upore proti župnikom, ki so jih hoteli izvajati. Škofa sama je ljudstvo vprav mrzelo, češ da je »luteran«. Ljudstvo je posebno tesno viselo na svojih starodavnih bratovščinah in pobožnostih in v veliki meri na samostanih, ki so pa imeli v janzenističnem Herbersteinu še posebno neizprosnega nasprotnika. Tako je zastavil prav vse sile, da čim bolj izloči vpliv redovnikov, zlasti še jezuitov iz vse cerkvene uprave in celo iz verskega življenja sploh. Ker je bila ob Herbersteinovem nastopu vsa duhovščina iz jezuitskih šol in je živelo med njo še živo Hrenovo izročilo, se mu je to posrečilo le glede uprave v dušnopastirski službi, med širokimi ljudskimi množicami pa le polagoma in le deloma. Kvarne vplive jožefinskih preosnov in janzenističnih teženj so namreč v veliki meri omilile dalekosežne teritorialne Jožefove cerkveno - upravne preosnove. Te so na eni strani združile in zaokrožile dotlej tako razbite škofije in na drugi strani razdrobile prevelike župnije in ustanovile celo vrsto novih. Tedaj so dobile vse slovenske škofije nove, mnogo primernejše meje, ki so se deloma krile z deželnimi. Razen tega je bilo ustanovljenih na Kranjskem 19 novih župnij ter 110 lokalij, v lavantinski škofiji 7 župnij in 72 lokalij itd. Mesto nekdanjih arhidiakonov so bile ob tej priliki uvedene tudi dekanije. Na teh novih duhovnijah so dobili službe večidel sekularizirani redovniki, ki so tako lahko le še poglobili dušnopastirsko delo, prezirajoči mrzel janzenistični veter, ki je bril od zgoraj, a v jožefinska generalna semenišča, ki so bila na srečo ukinjena že hitro po cesarjevi smrti, je odhajalo le malo slovenskega duhovniškega naraščaja. Ne da se pa seveda tajiti, da sta povzročila jožefinizem in janzenizem tu in tam tudi nekaj verske brezbržnosti, a med duhovščino tu in tam precej verske mlačnosti, če-

Tomaž Hren, ljubljanski škof

prav je Herberstein sicer strogo pazil na brezhibno nravno življenje svojih duhovnikov. Bolj ali manj jožefinske in deloma tudi janzenistične miselnosti so bili tudi Herbersteinovi nasledniki na ljubljanski škofijski stolici Brigido, Kavčič, Gruber in Wolf.

11. Duhovščina polaga temelje slovenskemu preporodu

Navzlic temu da je skušal dobiti absolutizem ravno fiskalni in policijski vpliv, sta pa na drugi strani cerkev in duhovščina tudi ravno v tej dobi nastopila med slovenskim narodom tisto pionirsko poslanstvo, ki se je potem v naslednjem poldrugem stoletju od rodu do rodu bolj razširjalo in poglobljalo, tako da so potem ravno Slovenci v najnovejši dobi pravi primer uspehov vsestranskega katoliškega kulturnega in organizatoričnega dela na prav vseh področjih. Ker je bilo vse tedanje plemstvo tujega rodu, mesta so imela pa na zunaj še vsa nemški in deloma tudi italijanski značaj, je obstajal slovenski narod prav za prav iz samih kmetov, podložnih tujemu fevdalcu. Glede na to se slovenski kmet seveda tudi ni mogel soudeleževati kulturnega življenja tedanjih mest, temveč je živel čisto svoje duhovno življenje. Res je, da so odhajali tudi mnogi slovenski kmečki sinovi v višje šole in so se mnogi tudi uveljavili in odlikovali na vseh področjih, toda izven svojega narodnega okvira. Celo tisti, ki so ostali na domačih tleh, so se po veliki večini odtujili svojemu narodu in se priključili neslovenskemu značaju tedanjih mest. V tesnem stiku s svojim slovenskim narodom je ostala samo duhovščina, ki je zunaj mest preživljala vse dobro in vse zlo s svojimi verniki ter živo občutila vse njegove dnevne tegobe in potrebe. V mestih pa se je del goreče duhovščine čutil prav tako povezan s tem ljudstvom in skušal zadoščevati njegovim kulturnim in deloma tudi gospodarskim potrebam.

V 17. in v prvi polovici 18. stol. so se omejevala ta prizadevanja v prvi vrsti na ustvaritev najnujnejšega, nabožnega slovstva (evangelijev, katekizmov, molitvenikov in cerkvenih pesmaric). Pri še nepismenem ljudstvu so bili potrebni tudi abecedniki. Pisci sami pa so potrebovali slovnice in slovarje. Toda že v drugi polovici XVIII. stol. so se ta prizadevanja pod vplivom racionalizma razširila tudi na praktične knjige, katerim so se potem polagoma pridružile še razne druge znanosti z lepoumjem vred. Videli smo že, da so bili v dobi katoliškega preporoda glavni delavci pri ustvaritvi najnujnejšega slovstva jezuitje, toda višjo literaturo so gojili ti še vedno le v latinščini.

Z razpustom njih reda l. 1773 je seveda tudi njih delo ugasnilo, toda na njih mesto so tedaj takoj stopili bosonogi avguštinci, ki so bili pa obenem tudi v še tesnejših stikih s širokimi plastmi ljudstva in so zato še hitreje in neposredneje čutili njih potrebe. Najdelavnejši med njimi je bil pater Marko Pohlin, ki je izdal v teku druge polovice 18. stol. slovensko slovnico, slovar, katekizem in abecednik, poleg tega pa še računsko knjižico, zbirko ugank, poučno knjigo za kmete itd. ter je tako postal nekak utemeljitelj slovenskega pismenstva, ki se ni več omejevalo zgolj na cerkveno področje. Še dalje je šel njegov redovni tovariš Damascen Dev. ki je izdal s svojimi »Pisanicami« prvo slovensko zbirko svetnih pesmi in je zapisal tudi besedilo za prvo slovensko opero »Belin«, a tretji, p. D. Zakotnik je začel prvi zbirati slovenske narodne pesmi.

Z razpustom samostanov je seveda ugasnila dolga vrsta redovnih, prosvetnih, zlasti slovstvenih delavcev. Na njih mesto je pa stopila vrsta svetnih duhovnikov (Ravnikar, Golmajer, Bastjančič, Škrinjar idr.), ki so se začeli z vedno večjo vneto udeleževati na vseh področjih smotrnega kulturnega dela in to že po vsej Sloveniji, ne le zgolj v Ljubljani, n. pr. Hasl, Gorjup, Rupnik i dr. na Štajerskem, Gutsman na Koroškem. Tu je cela vrsta odličnih duhovnikov ustvarila novo, močno razširjeno in jezikovno mnogo popolnejšo zbirko nabožnega slovstva, ki jo je kronal prevod vsega sv. pisma in ki se je potem še dopolnjevala tako, da imamo Slovenci danes visoko razvite prav vse panoge nabožne književnosti, ki jo je mogoče zahtevati od majhnega naroda in ki je že davno prodrla prav do poslednje slovenske hiše.

Kakor smo videli že zgoraj, so začeli konec 18. stol. ravno duhovniki polagati tudi prve temelje svetni slovenski književnosti. V to pa so prišle napoleonske vojne, ki so močno vplivale na ves ta organski razvoj. Slovenci smo dotlej obstajali kot narod še vedno le v družboslovnem smislu, kajti sestajali smo v glavnem le iz kmečkega ljudstva, kateremu je vladal tuji fevdalec in za čigar duhovne potrebe, omejujoče se le na versko področje, je skrbela izključno le duhovščina. Racionalizem druge polovice 18. stol. in romantika prve polovice 19. stol. sta pa prebudila tudi Slovence iz stoletnega spanja in jih začela obli-

kovati kot narod tudi v kulturnem in političnem smislu. In ker se je svetno izobraženstvo v tujem meščanskem okolju še skoro brezizjemno odtujevalo narodu, je ostal edinole nižji katoliški duhovnik, ki je živel v trajnem živem stiku s tem narodom, čutil vsak utrip njegove duše in ki je poprijel sedaj v smislu novih časovnih gesel za delo prav na vseh področjih. Res je, da so jožefinizem, višje cerkvene uprave ter napoleonske vojne od zunaj kolikor toliko vplivale tudi na versko življenje ljudstva, a ker je bil edini kulturni delavec tedaj in še precej časa poslej duhovnik, se vendarle sodobna protiverska gesla niso zanesla tudi med Slovence, tako da je preživel slovenski narod velike politične in duhovne pretese na prelomu stoletja brez vidnejše duhovne škode. Ostal je verno vdan svojim katoliškimi izročilom. Ker je potem izoblikovala v prvih dveh tretjinah preteklega stoletja vse temelje njegove duhovne, politične in gospodarske kulture skoro sama moralno na višku stoječa duhovščina kot skoro edini predstavitelj narodno čutečega izobraženstva, je pač jasno, da je moral dobiti ves duhovni obraz tega naroda izrazito katoliški značaj, ki ga je ohranil — še poglobljenega proti koncu preteklega stoletja ob priliki druge slovenske katoliške renesanse — prav do današnjih dni.

To trditev nam nazorno potrjuje dejstvo, da je dajal ravno slovenski narod v vseh dobah celo vrsto odličnih misijonarjev. Slovenski jezuit Hallerstein je misijonaril že sredi XVIII. stol. na Kitajskem in postal tam celo mandarin. Svetniški F. I. Baraga je bil eden prvih pionirjev krščanske civilizacije med severno-ameriškimi Indijanci, I. Knoblehar pa je kot prvi širil krščansko prosveto ob Belem Nilu itd.

V srcu Slovenije, v Ljubljani je zgradil na zgoraj omenjene kulturne osnove jezuitov in diskalceatov svoje izredno vsestransko kulturno delo sekularizirani frančiškan, »prvi slovenski pesnik«, Val. Vodnik (1758 - 1819), ki kot osrednja osebnost tedanjega slovenskega kulturnega prizadevanja ni pisal le prvih slovenskih svetnih pesmi trajnejše vrednosti, temveč je sestavil v času francoske okupacije tudi velik del potrebnih slovenskih šolskih knjig, izdal slovensko slovnico, pisal prve slovenske

jezikovne, zgodovinske in politične poizkuse, prvo slovensko kuharsko knjigo itd. ter začel izdajati celo prvi slovenski časopis (»Ljubljanske Novice« 1797 - 1800).

Neodvisno od Ljubljane in Vodnika so nastopili v isti dobi ravno duhovniki tudi po obrobnih slovenskih deželah ter začeli z zavestnim in smotrnim slovenskim kulturnim ustvarjanjem, oprtim na njih okoliš. Tako so se pojavili na Štajerskem župniki F. Cvetko, M. Jaklin, L. Volkmer, Modrinjak i. dr., na Koroškem župnik U. Jarnik, na Goriškem V. Stanič in v Prekmurju Kūzmič, ki niso le skrbeli za krajevne književne potrebe, temveč so pisali tudi slovenske šolske in poučne knjige za ljudstvo, zlagali nabožne in svetne pesmi, pisali prve narodopisne in jezikovne razprave ter začeli tudi s prvim političnim delom, ki se je izražalo v tisti dobi seveda še samo v narodnem prebujanju ljudstva iz stoletnega spanja. Metternichov absolutizem, ki je sledil napoleonskim vojnám, je z vsemi policijskimi sredstvi dušil vsak svobodnejši izraz narodov in s tem zadrževal tudi politični, kulturni in gospodarski napredek; ni pa mogel povsem preprečiti organskega razvoja, kateremu je dala novih pobud romantika. Ta se je izražala pri Slovencih izprva s smotrno gojtvijo narodnega jezika in izročila ter je zato posebno visoko dvignila jezikoslojje (J. Kopitar). In zopet so bili ravno duhovniki, ki so po Kopitarjevih načelih zgradili današnji slovenski knjižni jezik. Med najvažnejšimi so bili poznejši tržaški škof M. Ravnikar, prvi profesor slovenščine na ljubljanskem liceju F. Metelko, dekan A. Murko in župniki B. Potočnik, J. Zalokar, J. Burgar, kanonik P. Dajnko i. dr.

Mlajši romantični rod je pa posvetil svojo pozornost v prvi vrsti leposlovju (Prešeren). Trije duhovniki so že l. 1824 poskušali ustvariti Slovincem prvi slovstveni obzornik (»Slavinja«), ki ga pa Metternichov sistem tedaj še ni dopustil. Svoje pesniške in druge poizkuse so objavljali zato deloma v tedanjih nemških krajevnih listih, v almanahu »Kranjska Čbelica« in v prvem trajnem slovenskem časopisu »Novice« (od 1843 dalje). Tudi v tem so bili (izvzemši Prešerna) v prvih vrstah ravno duhovniki kakor odlični lirik Svetličič, B. Potočnik, J. Zupan, J. Grabner, J. Levičnik i. dr., a župnik J. Cigler je poleg številnih dru-

gih spisov izdal l. 1836 prvo slovensko povest »Sreča v nesreči«. Enako je bil pozneje župnik A. Carli prvi slovenski pripovednik na Goriškem.

Istočasno je po Sloveniji močno odjeknil tudi »ilirizem«, ki ga je započel na Hrvaškem Lj. Gaj in ki je šel za tem, da bi sprejeli vsi južni Slovani skupni knjižni jezik. Zopet so bili ravno duhovniki, ki so zlasti v narodno ogroženi Štajerski in Koroški najbolj navdušeno sprejeli to misel ter jo skušali tudi uresničiti, kakor starinoslovec D. Trstenjak, narodopisec, jezikoslovec in narodni buditelj M. Majar, nabožni pesnik in pisatelj L. Jeran, pisatelj in ustanovitelj prvega slovenskega leposlojno poučnega lista »Slovenske Bčele« J. Drobnič i. dr.

Seveda se pa duhovščina ni omejevala le na svoje dušno-pastirsko in na slovstveno ter narodno buditeljsko delo, temveč je bila že od nekdaj, zlasti je pa postala še v tej dobi tudi gospodarski učitelj svojega naroda. Omenili smo že velikega pionirja modernega gospodarstva župnika P. P. Glavarja iz sredine 18. stol., kateremu so neposredno za tem sledili še mnogi drugi. Župnik A. Breznik je izdal n. pr. že l. 1789 prvo slovensko gospodarsko pratiko, župnik Goličnik l. 1792 prvo slovensko čebelarstvo itd. Še bolj mnogostransko in intenzivno je postalo to gospodarsko vzgojno delo duhovščine v prvi polovici 19. stol. Prošt. J. Arko je pisal razprave o poljedelstvu, o živinoreji in o zavarovanju proti požaru, župnik J. Jonke o čebelarstvu, župnik Pirc je bil eden najslovitejših tedanjih evropskih sadjarjev in je prenovil tudi slovensko sadjarstvo itd.

12. Duhovnik kot prvi narodni buditelj

Revolucija l. 1848 je pomedla z Metternichovim absolutizmom in tedaj so avstrijski narodi prvič tudi politično svobodno zadihali. Tudi Slovenci so se tedaj prvič pojavili na politični pozornici v enotni politični stranki, ki jo je tedaj in še tri desetletja za tem vodil živinozdravnik dr. Janez Bleiweis. Čeprav sta imela revolucija in vse tedanje evropsko politično življenje izrazito liberalni značaj, so pa ostali ravno Slovenci iz zgoraj navedenih razlogov zvesto na verskem stališču in neomajno ka-

toliški značaj je ohranilo slovensko politično gibanje tudi v naslednjih desetletjih. Saj je bil zopet v prvi vrsti duhovnik, ki je budil ljudstvo iz stoletnega spanja, ga politično organiziral in korakal v prvih vrstah v boju za narodno enakopravnost. Katehet A. Einspieler, dolgoletni politični voditelj koroških Slovencev, je bil več let najgloblji, najnačelnejši in najdalekovidnejši vseslovenski politični ideolog, a skoro edini narodnopolitični buditelji in organizatorji med širokimi plastmi ljudstva so bili povsod ravno duhovniki, kakor n. pr. župnik Bile na Krasu, župnik J. Ciringer, čekan F. Cvetko, župnik Jaklin, škofijski dvorni kaplan J. Kosar, župniki Modrinjak, Lipold, Hašnik, Lendovšek in Krempl i. dr. na Štajerskem, župnika Dolžan in Likar na Kranjskem itd.

L. 1851 je nastopila v Avstriji vnovič reakcija. Vnovič je bilo zadušeno vse politično življenje. Zato so se osredotočile vse narodne sile napol predramljenega slovenskega naroda vnovič na intenzivno kulturno delo. In ravno v tej dobi je doseglo svoj višek delo svetniškega lavantinskega škofa A. M. Slomška (1800 - 1862), največjega slovenskega ljudskega vzgojitelja sploh. Ta sekularni mož je že kot semeniški spiritual vzgojil celo generacijo narodnih in kulturnih delavcev. Kot župnik in kanonik je pa položil temelje vsemu slovenskemu ljudskemu šolstvu ter s svojimi pesmimi in poučnimi, ter nabožnimi knjigami vzbudil ljubezen do čtiva pri najširših ljudskih množicah. Kot škof je l. 1852 ustanovil največje slovensko ljudsko založništvo »Mohorjevo družbo«, ki je poslala do danes okoli 24 milijonov nabožnih, zabavnih in poučnih knjig med slovensko ljudstvo. Nato je pa z neizmernimi žrtvami izvedel l. 1859 tako prepotrebno premestitev škofijskega sedeža iz oddaljenega Št. Andraža v Maribor ter dosegel obenem narodno zaokroženje svoje škofije (v sekovski škofiji je ostalo le še 12 slovenskih župnij). S tem je nedvomno rešil narodnega pogina stotisoče svojih rojakov, a na verskem polju je odstranil še zadnje sledove mrzlega jože-finizma in mrkega janzenizma, privabil v svojo škofijo vnovič razne redove (važne so postale zlasti slovenske šolske sestre, ki so se organizirale v Mariboru l. 1864) ter z neumornim, vedrim dušnopastirskim delom neizmerno poglobil popolno spojitev slovenske narodne duše s katoličanstvom. Njegov silni vpliv se pa

CAROLUS MICHAEL
Dei gratia apostolicae sedis gratia primus
archiepiscopus Goritienensis, Sacri
Romani Imperii Archiepiscopus, et Comes
ab Attems

Grof Karel Attems, prvi goriški nadškof

ni omejeval le na njegovo škofijo, temveč je glasno odmeval prav po vseh slovenskih deželah. Vzpodbudil je zlasti slovensko duhovščino k še intenzivnejšemu podrobnemu delu med ljudstvom na vseh področjih, a v svoji lastni škofiji je vzgojil cel rod odličnih duhovnikov, ki so po njegovi smrti desetletja nadaljevali delo v njegovem duhu (n. pr. župnik Cvetko, dekan J. Meško, katehet J. Muršec, kaplan Oliban, V. Orožen itd.). Samo po zaslugi Slomška in njegovih učencev se potem med štajerske Slovence tudi nikoli ni mogel ugnezdti protiverski liberalizem, ki je v drugi polovici stoletja zajel štajerske Nemce. To se je pozneje vnovič lepo pokazalo na prelomu stoletja, ko so začeli protestantski pastori in nemški liberalci zlasti na Štajerskem s strastnim gibanjem pod geslom »Los vom Rom« (Proč od Rima) in je v vsej lavantinski škofiji odpadlo od cerkve v dobi od l. 1897 - 1918 komaj 2013 oseb, v ostale slovenske škofije pa to gibanje sploh ni moglo.

L. 1860 se je absolutizem v Avstriji za vedno zlomil in obnovljeno je bilo za trajno vse politično življenje. Nekaj let so trajali ostri boji med federalističnimi konservativci in centralističnimi liberalci, dokler ni ustava iz l. 1867 posadila na krmilo nemški meščanski liberalizem, ki je potem dolgo let vodil državo v ponemčevalnem in veri sovražnem duhu. Slovenski poslanci so po večini stali, zvesti svojim katoliškim izročilom in verskim čustvom svojega naroda, ves čas v opoziciji, toda doma je zavalovilo tedaj silno delo za končno narodno politično prebujenje širokih plasti ljudstva. Temu cilju so služile v prvi vrsti »čitalnice«, ki so zanesle med narod smisel za organizacijo in za tisk. Bile so prva vadnica za slovensko besedo in za umetniške in politične nastope ter so privedle tedanje narodno še odtujeno meščanstvo v slovenski tabor. Vzporedno s čitalnicami so šli tudi »tabori«. To so bile velike narodno politične manifestacije, ki so politično razgibale najširše ljudske množice ter jih navduševale za slovenski narodno-politični program, obsegajoč zahtevo po zedinjeni in samostojni Sloveniji. Mnogo navedenih čitalnic so osnovali ravno duhovniki in duhovniki so bili tudi sloviṭi taborski govorniki, zlasti B. Raič in D. Trstenjak.

13. Prvi pojavi katoliškega gibanja na Slovenskem

Toda s tem je že začelo stopati na plan tudi slovensko posvetno izobraženstvo, ki se je navzemalo na tujih univerzah tudi sodobnega liberalnega duha. Iz njegovega kroga je bil ustanovljen l. 1868 slovenski politični list »Slovenski narod«, ki je ob rojstvu sicer obetal, da bo spoštoval narodove verske svetinje, a je na to obljubo le prekmalu pozabil in zašel potem v naslednjem desetletju popolnoma v veri sovražne vode. Katoliškim krogom je služil tedaj kot glavno glasilo l. 1848 osnovani cerkveni časopis »Zgodnja Danica«, ki ga je urejeval neumorni, iniciativni in vsestranski kanonik L. Jeran in dajal v njem pobude za smotrno organizacijo vsega tedanjega katoliškega gibanja v ožjem pomenu besede. Na njegovo pobudo je bila potem že l. 1869 ustanovljena posebna »Katoliška družba za Kranjsko« in dve leti za tem še posebno »Katoliško politično društvo«, ki sta imela namen zastopati in braniti katoliške interese v javnem delu. Ker je pa ostalo vse slovensko politično predstavništvo službeno še vedno na katoliško - konservativnem stališču, ni prišla nobena izmed navedenih ustanov do kakega pomembnejšega dela in je zlasti zadnje tudi polagoma zaspalo. Pač je pa kulturnobojni liberalni »Slovenski narod« silil kranjsko duhovščino, katero sta vodila kanonik Kramar in kaplan K. Klun, da je že l. 1873 osnovala proti njemu prvi slovenski katoliški politični časnik »Slovenec« (izhajal je izprva trikrat tedensko, od l. 1883 dalje pa dnevno). Ta je ostal potem do aprila 1945 osrednje slovensko katoliško politično glasilo. Solidno podlago katoliški publicistiki je ustvaril župnik Jerič s požrtvovalno pomočjo ostale duhovščine. L. 1879 je ustanovil najprej »Katoliško bukvarno« (do aprila 1945 največje slovensko založništvo) in l. 1882 še »Katoliško tiskarno«, ki se je razvila potem v največje in najmodernejše tiskarniško podjetje v Jugoslaviji sploh. Obe ustanovi je prevzelo pozneje v last l. 1887 ustanovljeno »Katoliško tiskovno društvo«. Slično »Katoliško tiskovno društvo« je delovalo že od l. 1871 dalje tudi za slovensko Štajersko v Mariboru.

Popolnoma vzporedno so se razvijali dogodki na Goriškem. Tu je katehet A. Marušič osnoval že l. 1867 krajevni katoliški

list »Domovina«, a rektor centralnega semenišča I. Hrast je s sodelovanjem spirituala J. Gabrijevčiča osnoval takoj za tem posebno politično »Katoliško društvo« z glasilom »Glas« in »Hilarijansko tiskarno«. Na Štajerskem je najvplivneje zastopal katoliška načela v politiki kanonik F. Kosar, publicistično jih je branil mariborski »Slovenski gospodar«, a duhovnika dr. Ulaga in Šuc sta že l. 1869 predlagala celo ustanovitev posebne slovenske katoliške politične stranke.

14. Dr. A. Mahnič in J. Missia

Do te tedaj seveda še ni prišlo, kajti spričo nasilnega pritiska nemško-liberalnega režima so na eni strani politični delavci vseh smeri še vztrajno poudarjali potrebo po politični slogi, na drugi strani je pa tudi slovenske poslance tedaj vodil ljubljanski kanonik K. Klun v strogo katoliško-konservativnem duhu. To pa seveda ni moglo preprečevati, da bi se liberalna gesla, ki so jih stalno prinašali posvetni izobraženci z nemških vseučilišč, vedno globlje ne zajedala v slovensko javno življenje, zlasti v slovstvo (Stritar, Tavčar, »Ljubljanski zvon«). To je dalo povod mlademu goriškemu bogoslovnemu profesorju (poznejšemu škofu na otoku Krku) dr. Antonu Mahniču, da je nastopil l. 1884. podkovan s široko in globoko filozofsko izobrazbo, z vso silo proti breznačelnemu »slogaštvu«, v katerega se je vedno globlje zajedal liberalizem. Podvrgel je vse tedanje slovensko življenje neizprosni načelni kritiki ter v svojem listu »Rimski Katolik« (1888 - 1896) odločno zahteval brezkompromisno uveljavljenje strogo katoliških načel v politiki, v književnosti, v umetnosti, v vzgoji in sploh v vsem javnem življenju.

15. Drugi katoliški prepored

Seveda je povzročila ta glasna in odločna beseda pravo revolucijo. Liberalci v svojih vrstah niso imeli nikogar, ki bi se mu mogel uspešno postaviti po robu. Starejša, miroljubnejša duhovščina se je skoro zbalala Mahničeve katoliške odločnosti,

a mlajša duhovščina se ga je navdušeno oprijela. Na njegovo stran se je takoj postavil tudi novoimenovani ljubljanski škof (poznejši goriški nadškof in kardinal) J. Missia, ki je izvedel potem s svojim naslednikom, velikim ljubljanskim vladikom A. B. Jegličem, pravo drugo katoliško renesanso Slovencev (prvo sta izvedla — kakor smo videli — Hren in Stobej v začetku XVII. stol.).

Missia je posvetil svojo prvo pozornost vzgoji brezhibnega duhovniškega naraščaja, privabil v škofijo zopet razne redove (l. 1887 n. pr. tudi jezuite) ter pospešil nov razmah nabožnih družb in bratovščin, ki so bile v času jožefinizma ukinjene in so se začele potem šele sredi stoletja polagoma zopet obnavljati (zlasti Marijine družbe po l. 1858, tretji red sv. Frančiška po l. 1837, bratovščina vednega češčenja sv. R. T. po l. 1859 itd.). Kot tajnik ožjega odbora škofijskih konferenc avstrijskega episkopata je Missia vodilno sodeloval pri vseh njegovih velikih pobudah glede poglobitve verskega življenja in vzgoje ter uveljavljanja katoliških načel v javnosti, kar je skušal potem seveda izvesti v prvi vrsti v svoji škofiji. Z vso svojo avtoriteto se je zavzel za Mahničovo pobudo o prireditvi slovenskega katoliškega shoda, dokler se ni ta misel v dneh od 29. - 31. VIII. 1892 tudi uresničila.

Prvi slovenski katoliški shod, ki so se ga udeležile poleg vseh vidnejših katoliških dežel tudi že precejšnje ljudske množice in ki je načelno razpravljal prav o vseh področjih javnega življenja, pomenja pravi mejnik v novejši slovenski zgodovini. Tedaj je Mahnič - Missievo delo obrodilo svoj zlahten sad, kajti za vedno je bilo likvidirano dotedanje malo plodno in breznačelno kolikor toliko liberalno pobarvano slogaštvo na vseh področjih in Slovenci smo bili odslej ostro ločeni v katoliški in liberalni tabor. V prvega so se začele v vedno večjih množicah zbirati široke plasti ljudstva z duhovščino na čelu, drugi je pa zajel še razmeroma maloštevilno svetno izobraženstvo in meščanstvo.

16. Duhovniki - oblikovalci slovenske kulture

Že pred shodom je prišla navedena ločitev do izraza na kulturnem polju. Že v začetku druge polovice preteklega stoletja so prevzeli vodstvo hitro se razvijajoče slovenske književnosti svetni pisatelji, ki so podlegali potem polagoma vedno bolj liberalizmu. Glede na to je začel izdajati podvodja ljubljanskega semenišča Fr. Lampe že l. 1888 poseben obzornik »Dom in svet«, ki se je potem polagoma razvijal iz prvotnega skromnega leposlovno - znanstvenega družinskega lista v prav reprezentativno kulturno revijo in ki je ostal do zadnjih časov osrednji predstavitelj slovenskega katoliškega kulturnega ustvarjanja. Okrog njega so se takoj izpočetka zbrali vsi izrazito katoliško usmerjeni pisatelji (Detela, Jaklič, Bohinjec, Baloh, Perko idr.). Med njimi so se vedno hitreje množili tudi odlični talenti, dokler niso ti prevzeli v drugem desetletju tekočega stoletja vprav vodstva vsega slovenskega slovstvenega ustvarjanja (kanonik A. Merhar, Opeka, Debevec, župniki Finžgar, Medved in Meško, duhovniki Jalen, Pogačnik, svetni katoliški književniki Pregelj, Velikonja, Debeljak, Javornik, Krivec, Šali, Lovrenčič, Majcen i. dr.).

Posebno odlično mesto zavzemajo duhovniki tudi v zgodovini slovenske glasbe. Pesmarica župnika Aljaža je ustvarila podlago za današnji silni razmah slovenskega zbornega petja: P. H. Sattner je uglasbil prve velike slovenske kantate. V. Lovšin se je posvetil mladinski glasbi itd. Seveda so pa dvignili duhovniki še na prav posebno višino slovensko cerkveno glasbo, n. pr. Fr. Rihar, p. A. Hribar, p. H. Sattner, A. Mav in v naj-novejši dobi zlasti St. Premrl in dr. Kimovec, da navedemo iz dolge vrste le najvažnejše.

Likovno umetnost gojita zlasti p. B. Farčnik in St. Kregar. a šolska sestra Ema Mikec je dosegla na polju umetnega vezilstva vprav edinstveno mesto v svetovni vezilski umetnosti. Če se med duhovniki ali med izrazito katoliško usmerjenimi laiki dolgo niso pojavili talenti, ki bi odpirali literaturi nova obzorja, pa nikoli ni manjkalo skromnejših, izrazito katoliških leposlovcev, ki so zlasti s pesmijo in z ljudsko povestjo uspešno zado-

ščevali zadevnim potrebam širokih plasti ljudstva (n. pr. J. Abram, J. Bile, A. Hribar, Fr. Kralj, A. Medved, J. Mlakar, Fr. Nedeljko itd.).

Zato je pa na drugi strani ravno duhovščina v tej dobi polagala temelje slovenskemu znanstvenemu delu na večini področij. Že spredaj smo omenili, da so bili skoro prav vsi prvi slovenski jezikoslovci ravno duhovniki in ta tradicija se je ohranila potem tudi v vseh naslednjih dobah. Slovensko jezikoslovje sta gojila zlasti frančiškana L. Hrovat in St. Škrabec ter v najnovjši dobi A. Breznik. Indoevropskemu jekoslovju se je posvetil bogoslovni profesor O. Caf, orientalistiki pa goriški semeniški profesor Št. Kocjančič, ki je govoril 30 jezikov.

Posebno delavna je bila duhovščina v vseh časih na zgodovinskem polju, kjer je treba omeniti prošta I. Orožna, prof. Št. Kocjančiča, kateheta J. Pajka, župnika J. Parapata, dekana Koblarja, bogosl. profesorja Kovačiča in kanonika J. Grudna, ki je napisal tudi prvo obsežno zgodovino slovenskega naroda. Prvo in najobsežnejše gradivo za slovensko slovstveno zgodovino je zbral katehet J. Marn. Vsi prvi umetnostni zgodovinarji so bili duhovniki (Flis, Steska, Ljubša, Dostal), vsi sociologi do najnovjše dobe (Belec, Josip in Andrej Pavlica, J. E. Krek, A. Ušeničnik), vsi prvi filozofi (Mahnič, F. Lampe, Fr. Žigon, A. Ušeničnik) in vsi prvi narodopisci (F. Kobe, F. Mihelič, Barle, Šašel, M. Majar). Slovenski duhovnik je bil priznani zvezdoslovec in zemljepisec I. Florjančič (konec XVIII. stol.), kakor tudi B. Kocen, ki je izdal l. 1861 atlant, ki je pozneje doživel že nad 50 izdaj v raznih jezikih. Etnologiji se je posvetil L. Ehrlich, ena prvih kapacitet vzhodnega bogoslovja je Fr. Grivec itd. Prof. dr. Debevec je prevedel kot prvi v slovenščino vsega Danteja, prof. Omerza je pa odličen prevajatelj starih klasikov. Ne smemo pa prezreti tudi, da je še danes cela vrsta odličnih svetnih slovenskih znanstvenih delavcev z vseh področij odločno katoliško usmerjenih, n. pr. Grafenaeur, Kos, Mal, Veber, Pitamic, Polec, Stele, Mantuani, Gosar itd.

17. Slovensko katoliško politično gibanje

Če je nastopila ločitev duhov na kulturnem področju dejansko še pred prvim katoliškim shodom, se je pa dokončno izvedla na ostalih področjih javnega dela šele pozneje. Sicer so ustanovili mladi pristaši Mahničevih načel na Kranjskem že l. 1890 vnovič tudi posebno »Katoliško politično društvo«. To je začelo takoj pridno prirejati shode po deželi. Pri parlamentarnih volitvah l. 1891 je s težavo še prišlo do enotne, »složne« slovenske kandidatne liste. Bila pa je tudi zadnja. Po katoliškem shodu so tudi liberalci ustanovili politično stranko z imenom »Narodna napredna stranka«. Katoličani so pa svojo stranko začeli nazivati »Katoliška narodna stranka«.

Spričo tedanjih nedemokratskih volivnih redov so imeli večino političnih mandatov v rokah liberalci, medtem ko so bili katoličani potisnjeni skoro povsod v opozicijo. Ves srednjeevropski liberalizem je idejno tedaj že naglo propadal in tudi slovenski liberalci so živeli zgolj od radikalnih nacionalističnih gesel, ki so jih pa praktično zatajevali na vsak korak, kajti postali so navzlic svojemu naprednemu nazivu pravi stožer političnega, gospodarskega in socialnega konservativizma. Nasprotno je bila pa »Katoliški narodni stranki« njena opozicionalna vloga le v prid. Pod vplivom mladega Ketteler - Vogelsangovega srednjeevropskega krščansko - socialnega gibanja in po smernicah okrožnice papeža Leona XIII. so ji ustvarili mladi Mahničevi učenci s poznejšim velikim slovenskim ljudskim tribunom in ideologom bogoslovnim profesorjem dr. J. E. Krekom na čelu najmodernejši politični, kulturni, gospodarski in socialni program, temelječ na krščanskih, slovenskih, demokratičnih in socialnih načelih. V odvetn ku dr. J. Šušteršiču je našla stranka sijajnega taktičnega voditelja. V smislu tega programa so šli takoj z mladostnim ognjem in z nepopisno požrtvovalnostjo na delo prav na vseh področjih. Ustanavljali so katoliška politična in kulturna društva, gospodarske zadrage in strokovna združenja, širili med ljudstvo katoliški tisk ter prirejali stotine in stotine shodov in zborovanj, na katerih so budili široke plasti ljudstva in organizirali delavska, kmečka, dijaška in najrazlič-

nejša druga stanovska in strokovna društva. Župnik Mesar je uvedel na Slovensko moderno planšarstvo, mlekarstvo in sirarstvo, župnik J. Hörnes je uvedel v Savinjsko dolino znamenito hmeljarstvo, msgr. Kalan je organiziral treznostno gibanje. Tudi večina gospodarskih zadrug in prosvetnih društev dolguje svojo ustanovitev duhovnikom. Posebno odlični organizatorji so bili dekan Arko, prošt Ješenak, župnik Mrkun, M. Matek, F. Jerovšek, J. Pavlica, J. Gabrijan, B. Grča itd. To silno delo je našlo vso moralno podporo tudi v novem ljubljanskem škofu dr. A. B. Jegliču (1898 - 1932), ki je potem v svojem nad 30 letnem škofovanju dokončno izvedel pravi katoliški preporod Slovencev, kateremu sta pripravila pot Mahnič in Missia.

Do konca stoletja je bila na ta način razgibana že prav vsa Kranjska in od tod je začelo močno pljuscati valovje obnovljenega katoliškega gibanja tudi med koroške, štajerske in primorske Slovence. Zato se je pokazala potreba po drugem katoliškem shodu, ki se je vršil od 10. - 12. septembra 1900. Ta ni pregledal le vsega dotlej izvršenega dela na vseh poljih, temveč je tudi dokončno izoblikoval vsemu gibanju najmodernejši program v smislu spredaj navedenih načel ter načrtno vse smernice za nadaljnje podrobno delo. Že poprej (l. 1894) je bilo ustanovljeno prvo slov. katoliško akademsko društvo (»Danica«), l. 1900 učiteljska Slomškova zveza. Gospodarske zadruge, ki so iztrgale slovenskega kmeta iz rok oderuhov, so povezali l. 1898 v »Gospodarsko zvezo«, znanstveno delo so organizirali v l. 1895 ustanovljeni »Leonovi družbi«, množico novo ustanovljenih ljudsko - prosvetnih in delavskih društev so združili l. 1897 v »Slov. krščansko - socialno zvezo«. L. 1906 je bil položen temelj poznejši silni mladinski organizaciji »Orel«, l. 1905 je bila osnovana »Slovenska dijaška zveza« itd. itd. Povsod so se razvile živalno delujoče dobrodelne organizacije. Katehetje so ustanavljali in vodili po vseh srednješolskih mestih dijaške kuhinje, škofje so ustanavljali dijaška semenišča, a podeželska duhovščina je s svojimi podporami omogočila šolanje veliki večini starejšega slovenskega izobraženstva, izvirajočega iz revnih kmetijskih domov. Skratka: po vseh slovenskih deželah je zavalovilo gibanje, ki ni imelo morda primere v nobenem kraju in nobenem času. Deželo je preplavilo pravo morje političnih,

Jurij Japelj, slovenski pisatelj

prosvetnih, gospodarskih, stanovskih, strokovnih in drugih organizacij. Prirejali so stotine in stotine shodov in taborov. Katoliško časopisje (Slovenec, Domoljub, Slovenski gospodar, Bogoljub itd.) in knjiga sta prodrli v slednjo kmečko bajto, a moralne temelje je ustvarjalo poglobljeno dušnopastirsko delo, podprto z neštevilnimi verskimi organizacijami. Pojem Slovenec in zaveden, organiziran katoličan sta postala naravnost istovetna.

V takih okoliščinah je nastopil seveda kmalu čas, da so prevzeli katoličani v roke tudi vso politično oblast. Že v prejšnjih letih je dobila na Kranjskem skoro vse občine v svoje roke Katoliška narodna stranka. V kranjskem deželnem in v dunajskem državnem zboru pa so imeli spričo nedemokratičnih volivnih redov še vedno vodilno besedo naprednjaki. Glede na to je začela stranka v obeh zastopih neizprosni boj za demokratizacijo. Za državni zbor so izsilile vse napredne stranke že l. 1906 splošno in enako volivno pravico, toda v kranjskem deželnem zboru so mogli l. 1908 izsiliti le delno demokratizacijo. A že uspeh tega je bil ta, da so dobili katoličani od 23 slovenskih državnoborskih mandatov 17, v kranjskem deželnem zboru trdno absolutno večino, na Štajerskem skoro vse deželnozbornske mandate, na Goriškem pa večino.

Vzporedno, čeprav prilagodeno krajevnim posebnostim, je šlo opisano katoliško politično gibanje tudi po vseh sosednih slovenskih deželah, razen v Trstu in v Istri, kjer so vzdrževali še vedno tradicionalno politično slog. Glede na to je tudi jasno, da je že nastopil čas, ko je kazalo strniti vsa ta pokrajinska katoliška politična gibanja v enotno vseslovensko politično stranko, kar se je zgodilo že l. 1905 s preimenovanjem dotedanje kranjske Katoliško - narodne stranke v »Slovensko ljudsko stranko«, ki je kmalu raztegnila svoje delovanje na vse slovensko narodno ozemlje.

Silen razmah, ki ga je zavzelo slovensko katoliško gibanje po drugem katoliškem shodu l. 1900, je bilo treba zato vnovič vestno pregledati. To se je zgodilo l. 1906 s tretjim slovenskim katoliškim shodom, ki ni začrtoval več kakih vidnejših novih smernic, temveč je le nekako zaključil dobo zmagovitega pohoda katoliške misli preko vse Slovenije in navduševal za še bolj žilavo podrobno delo na vseh področjih. Zato so se vsa naslednja leta razvijala brez kakih važnejših zunanjih dogodkov. Vse silno gibanje je ohranilo vsebinsko in oblikovno dotedanje smeri, toda v podrobnostih se je kot živ organizem stalno prilagojevalo časovnim potrebam in krajevnim okolnostim ter zavzemalo vedno širši in globlji razmah. Katoliška organizacija je že pomrež zajela vse kmetske množice in večino delavstva, kajti l. 1897 ustanovljena Jugoslovanska socialno demokratična stranka je le

životarila. Razen tega je začela v tej dobi osvajati SLS tudi dotlej liberalna mesta. S svojim širokopoteznim in iniciativnim udejstvovanjem po krščanskih, demokratičnih in socialnih načelih je vzgojila ves narod tako, da je politično popolnoma dozorel in se izšolal, a zunaj je uspešno započel žilavo borbo za svoje svoboščine in enakopravnost. S svojim neutrudnim kulturnim delom, zlasti na šolskem polju in s tem da je prepreglo vse slovensko ozemlje z neštevilnimi ljudskoprosvetnimi organizacijami in zaneslo knjigo in časopis v roke slehernega slovenskega človeka, je dvignilo katoliško gibanje slovenski narod med najkulturnejše narode v Evropi. Z intenzivnim in smotrnim gospodarskim delom na vseh področjih, zlasti pa z ustvaritvijo vprav vzorne zadružne organizacije je bistveno pripomoglo h gospodarski osamosvojitvi naroda in ustvaritvi priličnega občega blagostanja ter s tem preprečilo pojav kakih močnejših socialnih nasprotij. S požrtvovalnim dušnim pastirstvom vzorne duhovščine je pa ustvarilo intenzivno versko življenje, ki je postalo ena najnacionalnejših obče slovenskih potez. Katoliška misel je postala zvezda vodnica vsega slovenskega življenja sploh, v politiki in gospodarstvu, v znanosti in umetnosti, v socialnem in zasebnem življenju, a slovenski narod kot tak je v svoji celoti postal naravnost primer za blagodejne uspehe vsestranske prilagoditve modernih katoliških načel. Nekak pregled vseh silnih uspehov in cvetočega stanja je podal potem IV. slovenski katoliški shod (23. - 27. avgusta 1913), katerega so se udeležila poleg 11 jugoslovanskih škofov in zastopstev slovenskih izseljencev iz vseh delov sveta tudi številna zastopstva katoliških Hrvatov, Čehov in Poljakov. Ta je nudil nepopisno veličastno katoliško manifestacijo vsega slovenskega naroda, tako da je predsednik pripravljalnega odbora upravičeno poudaril, da pomenja ta shod velikanski svetilnik, ki bo pošiljal svoje žarke preko mej naše ožje domovine, tja v Dalmacijo, na Hrvaško in v Bosno«. Socialistično glasilo »Zarja« je pa tedaj resignirano vzkliknilo: »Klerikalizem je preplaval vso Slovenijo ...«

18. Slovenski katoličani v Jugoslaviji

V to cvetoče življenje je treščila poleti l. 1914 nenadoma svetovna vojska, ki je seveda čez noč ukinila vse politično življenje, bistveno ohromila vse kulturno, gospodarsko in socialno delo ter se v svojem poteku nujno dotaknila tudi verskega in moralnega. Prvi dve leti je vladalo zlasti na političnem polju popolno mrtvilo. Do l. 1916 se je razvijal položaj tako, da so Slovenci začeli resno misliti na popolno osvobojenje izpod stoletnega nemško - avstrijskega jarma in na združitev s Hrvati in Srbi v skupno, svobodno in demokratično Jugoslavijo. Zanj so zlasti Hrvatje in Slovenci že skoro sto let pripravljali pot posebno na kulturnem polju. Pobudo zato je prevzel največji ideolog modernega slovenskega katoliškega gibanja dr. Janez Evangelist Krek, toda naletel je na odpor načelnika »Slovenske ljudske stranke« dr. Šušteršiča. Izbruhnili je spor, ki je zajel vsa področja slovenskega katoliškega gibanja, razen strogo verskih organizacij. Število pristašev dr. Šušteršiča pa je naglo kopnelo, zlasti ko sta se po ponovnih brezuspešnih pravnih poskusih izjavila l. 1917 za Kreka tudi ljubljanski škof dr. A. B. Jeglič, največja tedanja slovenska avtoriteta, ter krški škof dr. Mahnič, oče modernega slovenskega katoliškega gibanja. Tedaj je prevzel politično vodstvo štajerski duhovnik dr. Anton Korošec, ki je pod Krekovim duhovnim vodstvom združil vso jugoslovansko politično predstavništvo v dunajskem parlamentu v enotni »Jugoslovanski klub«, mobiliziral za boj za osvobojenje in zedinjenje vseh Jugoslovancev ne le prav vso Slovenijo, temveč je zanesel to gibanje tudi v vse ostale jugoslovanske pokrajine habsburške monarhije ter ga roko v roki s Čehi jeseni l. 1818 tudi zmagovito dobojeval.

Tedaj so se znašli katoliški Slovenci seveda v popolnoma novem, bistveno spremenjenem položaju, kajti iz Avstrije, kjer je bilo stališče katoličanov pri vseh narodih bolj ali manj močno, so prišli čez noč v Jugoslavijo, kjer so tvorili katoličani komaj dobro tretjino (38%) prebivalstva (ostali so bili po večini pravoslavni in muslimani), a še od teh so imeli katoliško življenje organizirano samo Slovenci, dočim je bilo pri Hrvatih razme-

roma šibko. A tudi slovensko katoliško gibanje je izšlo iz vojne precej zrahljano. Prvič se še niso zacelile vse rane iz njegove notranje krize l. 1916-17, drugič je v teku dolgotrajne vojne zaspal ali je bil pa vsaj jako oslavljen precejšen del njegove nekoč tako silne organizacije, tretjič so »Slov. ljud. stranki« kot politični predstavitelji katoliških Slovencev mnogi naprtovali soodgovornost za razne medvojne dogodke in celo za hude zunanjepolitične poraze, četrtič je velik del najsposobnejših in izkušenih starih borcev pomrl (Krek sam je umrl že jeseni l. 1917) ali se je pa umaknil iz javnega življenja in petič seveda tudi po vojski povzročena obča demoralizacija ter revolucionarni duh časa nista bila združljiva s katoliškimi načeli. To se je na zumaj pokazalo zlasti ob volitvah v ustavodajno skupščino, ko je »Slov. ljud. stranka« sicer še ohranila relativno večino (38 % vseh oddanih slovenskih glasov), a je izgubila dolgoletno absolutno večino.

Toda čim so se razmere zopet nekoliko pomirile in ustanovile, je bilo popolnoma naravno, da je prevzela stranka vnovič svoj vodilni položaj med Slovenci, ki ga je ohranila potem neokrnjenega prav do konca, kajti dobivala je pri vseh nadaljnjih volitvah bodisi v vladi ali v opoziciji okoli 70 % vseh oddanih slovenskih glasov in skoro vse mandate. Polagoma so bile vzpostavljene ter bolj ali manj uspešno prilagojene novim razmeram tudi vse neštevilne kulturne, stanovske, strokovne in verske organizacije (mnogo je pripomogel k temu tudi V. slov. katoliški shod poleti l. 1923), tako da je katoliško gibanje zavzelo na Slovenskem vnovič svoje nekdanje vodilno mesto, ni pa kazalo na znotraj več svoje prejšnje dinamične sile na vseh področjih.

Katoliška Cerkev se je uveljavljala in razvijala v Jugoslaviji v glavnem popolnoma svobodno vsaj v Sloveniji. Tem hujše so pa vzplamtele politične in strankarske borbe. Šlo je predvsem za notranjo ureditev države. Srbi so zastopali centralistično misel, Slovenci in Hrvatje pa federalistično. Ker je bila pri Slovencih nositeljica proticentralističnih teženj ravno »Slov. ljud. stranka«, je bila seveda izpostavljena vsem posledicam te večkrat strastne borbe, ki se pogosto ni omejevala zgolj na politično torišče, temveč je zadevala tudi ostala področja (n. pr. na kulturne in gospodarske organizacije). Ker so se tudi razne kato-

liške kulturne, gospodarske in socialne organizacije in ustanove večkrat pretesno povezale s politično stranko, je bila nujna posledica ta, da so morale prenašati tudi udarce, ki so bili namenjeni stranki. Razen tega je bilo v povojnem slovenskem katoliškem gibanju opaziti tudi pomanjkanje velikih osebnosti, ki bi zajemale vso sodobno problematiko. Ni mogoče zanikati, da je porajalo tudi povojno slovensko katoliško gibanje na vseh področjih premnogo sposobnih in nesebičnih specialnih delavcev, morda celo več nego pred vojno, toda ni bilo več velikih duhov, ki bi povezovali vse to delo in njegove notranje silnice; zato je delalo do neke mere vtis razbitosti in večkrat celo neplodnosti. Ni še mogoče govoriti o propadanju, pač pa o nekem zastoju, ki je bil pa v danih okoliščinah in v primeri z nepopisnim mladostnim predvojnim zagonom vendarle, vsaj začasno, nekako nazadovanje. Posebno je bilo opaziti pomanjkanje jasnih načelnih smernic, ki bi ustvarjale potrebno doslednost in razen tega še pomanjkanje nekdanje strogo demokratične izgraditve vsega gibanja.

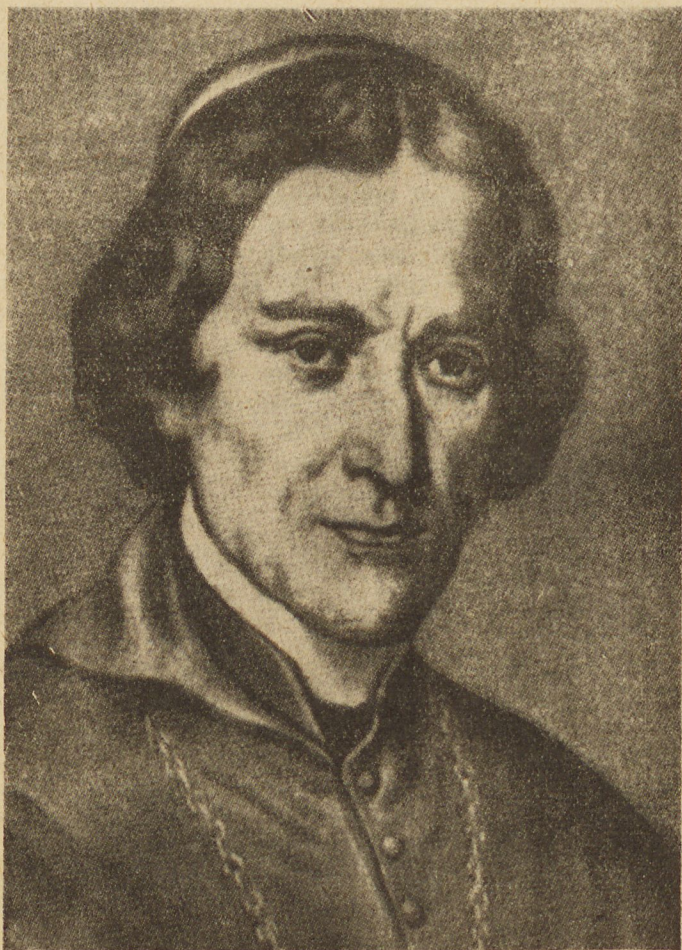
To pa morda ne velja za povojno slovensko katoliško mladinsko in versko gibanje, ki je ravno v tej dobi doseglo svoj višek. Cvet podeželske mladine je tedaj zajelo »Orlovstvo«, ki je bila na zunaj sicer telesno vzgojna organizacija in protiutež proti naprednemu »Sokolstvu«, na znotraj pa dejansko izrazito katoliška kulturno vzgojna organizacija, ki je smotrno in vsestransko oblikovala bodočega odločnega katoliškega slovenskega moža. Vzporedno z njo so korakale prav po vseh slovenskih višjih in nižjih šolah razpredene katoliške dijaške organizacije, ki so bile tudi številčno skoro povsod zelo močne. Enako intenzivno se je razvijalo pod vodstvom vprav vzorne duhovščine tudi versko življenje. To je bilo posebno vidno v mestih in se je posebno nazorno izražalo v nešteti verskih bratovščinah, dobredelnih organizacijah, v pogostem prejemanju sv. zakramentov itd.

Glede na ta dejstva tudi doba diktature (od l. 1929 dalje), kateri so dali njeni izvajalci na Slovenskem l. 1931 - 1934 vprav kulturnobojni značaj, ni skoro prav nič omajala trdno sklenjenih slovenskih katoliških vrst. To je najlepše pokazal II. jugoslov. evharistični kongres, ki se je vršil poleti l. 1935 v Ljubljani.

To je bila nepopisno veličastna, izrazito verska manifestacija vsega katoliškega slovenskega naroda, združena z vprav ganljivimi pobožnostmi, kakršne jugoslovanske dežele dotlej še niso videle. Kongres ni bil le tehnično vzorno organiziran, temveč tudi duhovno izredno intenzivno pripravljen z župnijskimi in dekanjijskimi evharističnimi shodi in z drugimi pobožnostmi. Sv. očeta je zastopal kot legat poljski primas kardinal Hlond, udeležili so se ga vsi jugoslovanski in nekaj inozemskih škofov ter nad 120.000 duš slovenskega ljudstva, t. j. nad 10 % vseh Slovencev v Jugoslaviji sploh. Tako je ravno ta kongres bolj nego karkoli, skoro na predvečer druge svetovne vojske vnovič neovrgljivo pokazal in dokazal, da je pač malo narodov na svetu, ki bi bili kot celota tako prežeti z verskim duhom, tako vdani katoliški Cerkvi in bi imeli tako v podrobnostih in na vsa področja segajočo in izgrajeno katoliško organizacijo, kakor je ravno mali in v zelo težkih zunanjih okoliščinah živeči slovenski narod.

19. Druga svetovna vojska

Toda kmalu nato nas je čakala najstrahotnejša preizkušnja naše grenke zgodovine. Jeseni l. 1939 započeta druga svetovna vojska je zajela dne 6. aprila 1941 tudi Jugoslavijo. V kratkih petih dneh so pregazile zemljepisno tako izpostavljeno Slovenijo nemške, italijanske in madžarske vojske, nakar so si zmagovalke Slovenijo kratko in malo razdelile. V verskem pogledu je zadela največja katastrofa tisti del, ki je pripadel Nemcem. Poleg prav vsega izobraženstva ter uglednejših kmetov in obrtnikov so namreč Nemci takoj deloma zaprli, deloma pa izgnali ali odpeljali tudi prav vse redovnike in redovnice, a od 570 svetnih duhovnikov mariborske škofije jih niso pustili na njih mestih niti 5 %, a še tem so z odlokom z dne 18. maja 1941 prepovedali v cerkvi slovensko pridigovati in z verniki slovensko moliti. Zato so se tisoči rodili in umirali brez duhovnika, kajti ure in ure naokoli so bile vse cerkve zaprte, redke tuje duhovnike je pa neuklonljivi narod odklanjal. Zaplenili so vse cerkvene ne-

Škof Fr. Baraga

premičnine, a premičnine po večini izropali ter zagrešili ob tej priliki nešteto prostaških bogoskrunstev. Čez noč so bile zatrte vse cvetoče katoliške verske in kulturne organizacije, velika večina cerkva izropanih in zaprtih, ljudstvo pa v desetstisočih deportirano v Srbijo, v Nemčijo, na Poljsko in drugam, možje ločeni od žena, otroci od staršev. Obupano preostalo prebivalstvo so pa nasilno mobilizirali in v množicah ubijali.

V tistem delu Slovenije, ki ga je anektirala Italija, v tako zvani »Ljubljanski pokrajini«, je bil postopek okupantov izprva še precej korekten. Toda že na jesen l. 1941 so začeli vsiljevati na vsa področja fašistični sistem in organizacijo, kar je vzbujalo seveda odpor vsega narodno zavednega prebivalstva. To je znalo spretno izrabiti maloštevilna in do tedaj podtalno delujoča komunistična stranka zato, da je združila razne šibke levičarske skupinice, zlasti iz vrst Sokola in krščanskih socialistov v tako zvano Osvobodilno fronto. Ta je organizirala posebne partizanske čete, ki so izvrševale potem iz gorskih gozdov napade na manjše italijanske oddelke in na prometna sredstva.

Izprva se je odevala Osvobodilna fronta v privlačna narodno osvobodilna gesla. Zato je premotila tudi marsikaterega dobro mislečega. Toda že na zimo l. 1941 je pokazala, da imajo v njej edino besedo komunisti, katerim je šlo predvsem za izvedbo komunistične revolucije. Zato so začeli v vedno večji meri ubijati duhovnike in vidnejše krajevne predstavitelje katoliških organizacij (zlasti mladinskih in pa Katoliške akcije). Zasedbena oblast ni hotela zaščititi miroljubnega prebivalstva. V svojem strašnem položaju so se Slovenci še tesneje oklenili Boga in cerkve. Po slovenskih družinah in cerkvah so molili kot morda še nikoli poprej in ljudstvo je prirejalo spokorne procesije (najveličastnejša je bila v Ljubljani konec meseca maja l. 1942). Kmalu nato je začelo obupano ljudstvo segati tudi po samoobrambi ter je osnovalo najprej tako zvane Vaške straže (pozneje Domobranci), katerih jedro je tvorila ravno v katoliških organizacijah vzgojena mladina.

Po italijanskem premirju dne 8. septembra 1943 se je spremenil položaj le v toliko, da so zasedli Nemci tudi dotlej italijansko Ljubljansko pokrajino in pa Julijsko krajino, kjer pa

niso uporabljali metod kakor v svojih severovzhodnih dveh tretjinah Slovenije, temveč so v glavnem pustili obstoječe stanje. V Julijski krajini so pa celo delno vzpostavili pravice slovenščine v šolah, v uradih in v cerkvi. Tudi na znotraj se položaj bistveno ni spremenil. Nemci so držali trdno v oblasti vso Slovenijo, le v gorske in gozdnate pokrajine na jugozapadu tudi oni niso siliili, temveč so jih prepuščali komunističnim partizanom, ki so začeli uvajati tam svojo novo upravo.

20. Zaključek

S pričetkom krvave komunistične revolucije se je pričel tudi križev pot slovenskih katoličanov. Trpljenje in preganjanje se je še poostrilo v maju 1945, ko so komunisti prevzeli vso oblast. Kar je zavednih vidnejših katoličanov ostalo še doma, so morali in še morajo prenašati silen pritisk, kakršnega bi človek v stoletju splošnega napredka, za kar hoče veljati 20. stoletje, ne pričakoval. In vendar nič ne pomaga! Ne aretacije in uboji duhovnikov in vernikov ne zaplemba premoženja ne prisilno delo ne more odvrniti slovenskega človeka, da ne bi šel v cerkev. Danes so slovenske cerkve pod rdečo zvezdo polne, natlačene. Samo božji hram še nudi tolažbe in zavetišča razboljenim dušam. Prepričani smo, da to globoko zaupanje slovenskih katoličanov v božjo previdnost in pomoč ne bo ostalo brez plačila. Bog na Slovence ni pozabil. Pride dan, ko bo zlata prostost zopet zasijala, ko bo iz razvalin vzkalilo novo življenje. Zato kljub hudi preizkušnji ne godrnjajmo, temveč mirno prenašajmo sedanje težke čase, kajti

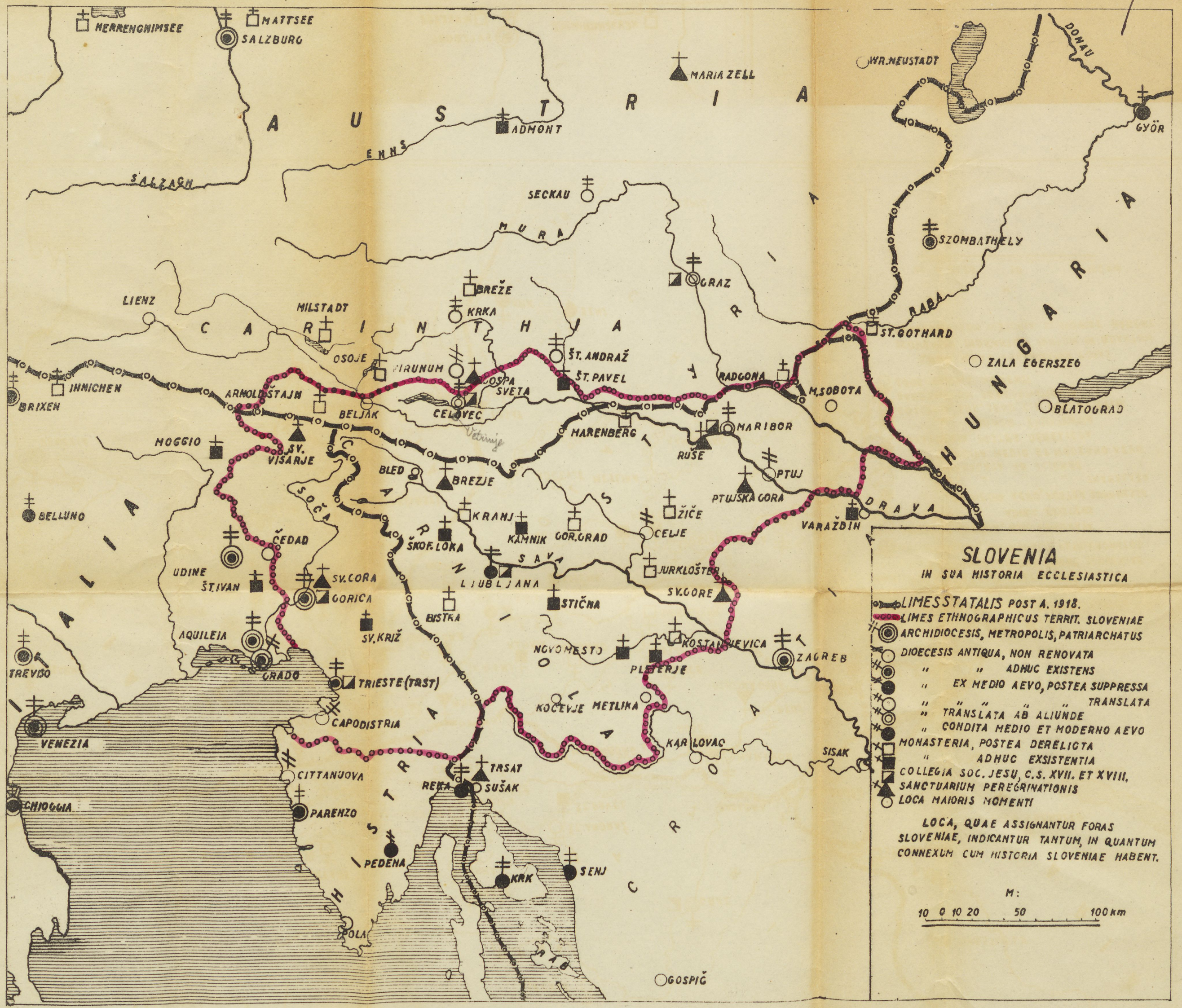
kar Bog stori, vse prav stori,
četudi nam se prav ne zdi.

Kazalo

Uvod	stran 5
1. V starem in zgodnjem srednjem veku	» 7
2. Pokristjanjenje karantanskih Slovencev	» 8
3. Panonski Slovenci ter sv. Ciril in Metod	» 11
4. Misijonsko delo oglejskih patriarhov	» 13
5. Prva cerkvena organizacija	» 14
6. Versko in cerkveno življenje v srednjem veku	» 18
7. Protestantovska reformacija	» 21
8. Katoliški preporod	» 25
9. Kulturno delo v XVII. stoletju	» 30
10. Doba absolutizma in jožefinizma	» 31
11. Duhovščina polaga temelje slovenskemu preporodu	» 36
12. Duhovnik kot prvi narodni buditelj	» 40
13. Prvi pojavi katoliškega gibanja na Slovenskem	» 44
14. Dr. Anton Mahnič in J. Missia	» 45
15. Drugi katoliški preporod	» 45
16. Duhovniki — oblikovalci slovenske kulture	» 47
17. Slovensko katoliško politično gibanje	» 49
18. Slovenski katoličani v Jugoslaviji	» 54
19. Druga svetovna vojska	» 57
20. Zaključek	» 60

Ejance

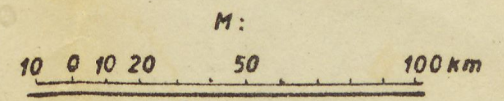

SLOVENIA

IN SUA HISTORIA ECCLESIASTICA

- LINES STATALIS POST A. 1918.
- LINES ETHNOGRAPHICUS TERRIT. SLOVENIAE
- ARCHIDIOECESIS, METROPOLIS, PATRIARCHATUS
- DIOECESIS ANTIQUA, NON RENOVATA
- " " ADHUC EXISTENS
- " " EX MEDIO AEVO, POSTEA SUPPRESSA
- " " TRANSLATA
- " " TRANSLATA AB ALIUNDE
- " " CONDITA MEDIO ET MODERNO AEVO
- MONASTERIA, POSTEA DERELICTA
- " " ADHUC EXSISTENTIA
- COLLEGIA SOC. JESU, C.S. XVII. ET XVIII.
- SANCTUARIUM PEREGRINATIONIS
- LOCA MAIORIS MOMENTI

LOCA, QUAE ASSIGNANTUR FORAS SLOVENIAE, INDICANTUR TANTUM, IN QUANTUM CONNEXUM CUM HISTORIA SLOVENIAE HABENT.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

0000031361

27 (=863)